

A Pragmatist Review of the Definition of Urban Planning in Iran Based on Grounded Theory

Mohammad Nikpeyma ^{1*}, Hassan Ahmadi ²

1. Ph.D. Candidate, Department of Urban Planning, Faculty of Architecture and Art, University of Guilan, Rasht, Iran

2. Associate Professor of Urban Planning, Department of Urban Planning, Faculty of Architecture and Art, University of Guilan, Rasht, Iran

Highlights:

Pragmatism, as a philosophical-methodological paradigm, can serve as a basis for redefining urban planning and its concepts in the future of Iran and provide the basis for changes in the prevailing attitudes, methods, and patterns in proportion to the context and demands of citizens, with the goal of pragmatically achieving integrated and sustainable development.

ARTICLE INFO

EXTENDED ABSTRACT

UPK, 2025

VOL. 8, Issue 4, PP, 21-42

Received: 29 May 2024

Accepted: 14 Oct 2024

Article Type:

Research article

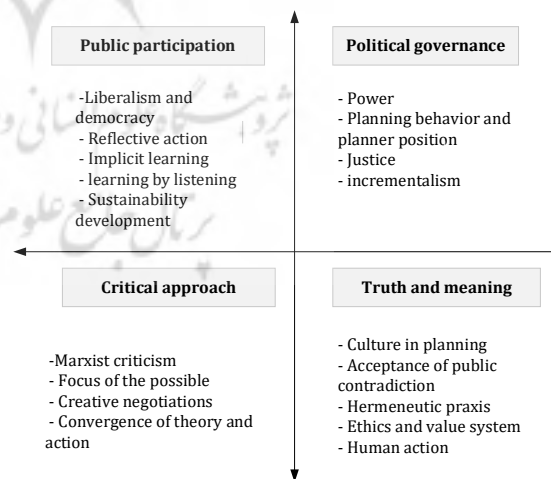
Keywords: Urban Development, Critical Review, Pragmatism, Grounded Theory, Urban Planning in Iran

Cite this article:

Nikpeyma, M, Ahmadi. H. (2025). A Pragmatist Review of the Definition of Urban Planning in Iran Based on Grounded Theory. *Urban Plan Knowl*, 8(4), 21-42.

DOI: [10.22124/UPK.2025.29407.1999](https://doi.org/10.22124/UPK.2025.29407.1999)

Introduction: The present research examines and defines the concept of "urban planning" in Iran, concluding that nearly six decades of official activities in this field have not yielded significant achievements. One reason for this failure is the lack of a clear and precise definition of urban planning as a discipline. Although efforts have been made to define this field, many ambiguities remain, leading to a lack of clarity regarding the role and function of urban planning in Iran. This study adopts a pragmatic philosophical approach to seek a clear and practical definition of urban planning, aiming to provide a basis for resolving existing ambiguities. The researchers believe that definitions can vary depending on time and context, and the concept of urban planning should be specifically aligned with the conditions in Iran. Furthermore, the research indicates that the absence of a precise definition of urban planning reflects deeper issues within the specialized and academic community in this field.

Methodology: The current research utilizes a qualitative methodology based on "grounded theory," specifically the systematic approach of Strauss and Corbin, to analyze urban planning patterns in Iran from the perspective of

*Corresponding Author: nikpeyma.m@gmail.com

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

professionals. The study aims to define urban planning pragmatically and address existing deficiencies. Grounded theory allows for the development of theories directly from data collected during the research process, emphasizing the interconnectedness of data collection, analysis, and theory formation without preconceived notions. This method enables researchers to establish a theoretical framework grounded in empirical observations. Participants were selected through purposive and theoretical sampling to ensure diversity and depth in the data. The sample size was determined by theoretical saturation, with 14 in-depth interviews conducted—10 with professionals and 4 with academics—until all categories were clearly defined. Data collection primarily involved in-depth interviews, complemented by participant observation and document analysis.

Results: This research undertakes a paradigmatic analysis of findings from a qualitative study employing the grounded theory method within the context of urban planning in Iran. Following open coding (166 codes) and axial coding (23 codes), the main categories were classified into five groups: causal conditions, contextual conditions, intervening conditions, strategies, and consequences. Causal conditions encompass "the deficiency of the planning approach," "the distortion of the concept of development," and "a centralized power system." The deficiency of the planning approach is characterized by a one-sided perspective and inflexibility. The distortion of the concept of development is manifested through its conflation with growth and the neglect of human and social dimensions, while the centralized power system results in the disempowerment of planners. Contextual conditions include "the centrality of economics," "the dominance of quantitative measures," "planning culture," "institutional weakness," "non-native knowledge," and "lawlessness," all of which highlight the limitations of urban planning. Intervening conditions comprise "incoordination," "the necessity of ethical behavior," "the dominance of physicalism," "the gap between theory and practice," "weakness in human capital," and "property rights." Strategies include "revisiting concepts," "deep and ethnographic understanding," "collective thinking," and "strengthening professional associations." Consequences include "non-participation," "self-interest," "de-professionalization," and "demotivation." Ultimately, the core category, "The Deficiency and Ineffectiveness of the Planning Approach in the Trajectory of Urban Development," indicates a substantial gap between the current approach to urban planning and its true nature. This research demonstrates that improving the situation of urban planning requires fundamental revisions to existing approaches.

Discussion: The paradigmatic analysis conducted on the research findings revolves around five axes: causal conditions, contextual conditions, intervening conditions, strategies, and consequences, centered on the core category "Defects and Inefficiency of the Planning Approach in the Path of Urban Development." This analysis is combined with four categories of central concepts identified in pragmatic planning, including political sovereignty, public participation, truth and meaning, and a critical approach. Together, they form a framework that organizes the discussion of this article in pursuit of answers to the initial questions and research objectives. Many of the components identified in the paradigmatic analysis have historical roots in Iranian society, and changes in these components require a significant amount of time. It is evident that urban planning cannot wait for these changes to occur before approaching the desired conditions. Therefore, the rational solution in these circumstances is to maximize the adaptation of urban planning to the current components through their accurate recognition. The recognition stage in urban planning has gained double importance. To overcome the current situation—where inappropriate paths and suggestions for changing the city are often formulated due to a lack of proper recognition—there is a need for a shift in the cognitive approach. Consequently, transitioning from purely descriptive recognition of the city (what and how) to an analysis and interpretation of phenomena in the city (why phenomena occur) can lead to a diagnostic or non-descriptive understanding of the city, providing more depth and a desirable function in the recognition stage. The exercise of power through a centralized administrative structure has created a situation in Iranian urban planning where it can be said that the city is never built by urban planners. Instead, a form of de-specialization has occurred, with managers charting the future path of the city based on their specific—and often non-collective—tastes, perceptions, knowledge, connections, and policies.

Conclusion: Urban planning is a dynamic, interdisciplinary, contextual, and action-based field of knowledge that, grounded in a critical and ethnographic understanding of the city and the social, economic, environmental, and cultural interactions and actions of its residents, seeks to achieve operational goals within a transparent, democratic, fair, flexible, and gradual governance structure. Relying on modern technologies, it aims for the integrated and sustainable development of the city while responding to the needs and demands of citizens. Through interactive learning, continuous monitoring, and participation-based implementation of programs, urban planning endeavors to reform previous empirical-theoretical practices. At first glance, this definition may seem idealistic and distant from the structural conditions governing the current urban development system in Iran. As previously mentioned, idealism contradicts the essence of pragmatism. However, it is important to note that, based on the objectives of this research, changing the macro-attitude toward urban planning in alignment with the philosophy of pragmatism and revising definitions and concepts accordingly can foster changes in the operational stage of the Iranian urban planning system. While the formulation of this definition attempts to ensure the greatest possible harmony with Iranian society (at least from the perspective of citizens and experts), harmonizing a philosophical attitude with the societal context should not violate the central components of that attitude. In other words, the scope for change in the foundations of an attitude is limited. It appears that, in the future, the proposed definition can help address the multifaceted and complex shortcomings and inefficiencies present in Iranian urban planning, as outlined in the research objectives. The proposed definition, while relatively comprehensive within the framework of pragmatic planning concepts and aimed at overcoming shortcomings, remains open to critical perspectives and certainly needs to be revised and improved through exposure to experience. It can be further developed and refined in future theoretical and empirical research. Fundamentally, regarding the future of urban development in Iran, "hope" is a key issue. Professionals, thinkers, and students should repeatedly be asked the question, "What can be done?" and "What are the solutions in these challenging circumstances?"

بازنگری پراگماتیستی تعریف شهرسازی در ایران بر اساس نظریه داده بنیاد

محمد نیک پیمان^{۱*}، حسن احمدی^۲

۱. دانشجوی دکتری رشته شهرسازی، دانشکده معماری و هنر، دانشگاه گیلان، رشت، ایران

۲. دانشیار گروه شهرسازی، دانشکده معماری و هنر، دانشگاه گیلان، رشت، ایران

نکات برجسته:

پراگماتیسم می‌تواند به‌عنوان یک پارادایم فلسفی-روش‌شناختی، مبنایی برای بازتعریف شهرسازی و مفاهیم آن در آینده ایران قرار گرفته و زمینه تحولات در نگرش، روش‌ها و الگوهای حاکم را در تناسب با زمینه و مطالبات شهروندان، با هدف دستیابی عمل‌گرایانه به توسعه یکپارچه و پایدار فراهم نماید.

چکیده

اطلاعات مقاله

بیان مسئله: حدود شش دهه از فعالیت رسمی شهرسازی در ایران می‌گذرد، اما دستوردهای توسعه شهری متناسب با مدت‌زمان این فعالیت نبوده است. یکی از علل ناکارآمدی نظام شهرسازی ایران فقدان تعریف مشخص در چارچوب یک پارادایم نظری صریح است که نتیجه آن ابهام در تعریف، نقش، جایگاه و عملکرد این رشته است.

هدف: پژوهش حاضر جستجوی تعریف شهرسازی را مبتنی بر فلسفه پراگماتیسم موردنظر قرار داده تا بتوان با ارائه مفهومی صریح از شهرسازی، زمینه‌ای واقع‌گرا برای عبور از ابهامات و دستیابی به توسعه شهری فراهم نمود.

روش: پژوهش از نوع کیفی است و در آن از راهبرد نظریه زمینه‌ای برای فهم الگوهای شهرسازی ایران از دیدگاه حرفه‌مندان به‌منظور ارائه تعریف عمل‌گرا و با هدف زمینه‌سازی برون‌رفت از کاستی‌ها استفاده شده است.

یافته‌ها: یافته‌ها از طریق تحلیل داده‌ها پس از کدگذاری ۳ مرحله‌ای، به ۵ مورد شرایط علی، زمینه‌ای، مداخله‌ای، راهبردها و پیامدها تفکیک و در نهایت مقوله اصلی: «نقص و ناکارآمدی رویکرد برنامه‌ریزی در مسیر توسعه شهری» به دست آمد.

نتیجه‌گیری: بر اساس نتایج این پژوهش به نظر می‌رسد پراگماتیسم، به‌عنوان یک ابزار فلسفی-روش‌شناختی، می‌تواند به‌مثابه یک پارادایم زمینه‌را برای بازنگری و بازنویسی فرایندها و روش‌های رایج در توسعه شهری فراهم کند تا در یک چارچوب روشمند شهرسازی ایران به پشتیبانی این الگوی نظری از بحران «فقدان پارادایم» خارج شود. تعریف دقیق‌تر از شهرسازی آینده در ایران که برخاسته از چارچوب مفهومی و نیز تحلیل پارادایمی یافته‌های این پژوهش است و ضمناً مقدمه‌ای را برای بازنگری در فرایندها و روش‌های رایج فراهم می‌آورد، در قالب اندیشه پراگماتیسم می‌تواند چنین باشد: «شهرسازی دانشی پویا، بینارشته‌ای، زمینه‌گرا و مبتنی بر عمل است که بر اساس شناخت انتقادی و مردم‌نگارانه از شهر و تعاملات و کنش‌های اجتماعی، اقتصادی، محیطی و فرهنگی ساکنان، در یک ساختار حکمروایی شفاف و دموکراتیک، عادلانه، منعطف و تدریجی، با تکیه بر فناوری‌های نوین، تحقق اهداف عملیاتی را در مسیر توسعه یکپارچه و پایدار شهر و پاسخگویی به نیازها و مطالبات شهروندان دنبال کرده و از طریق یادگیری تعاملی و پایش مستمر و مشارکت‌مبنای اجرای برنامه‌ها، به اصلاح رویه‌های تجربی-نظری پیشین می‌پردازد». بر اساس نتایج، شهرسازی دانشی بین‌رشته‌ای و عمل‌محور است که با رویکردی انتقادی و مردم‌نگارانه به شناخت شهر و تعاملات و کنش‌های ساکنان پرداخته و در چارچوب حکمرانی دموکراتیک و مشارکتی، به توسعه یکپارچه و پایدار شهر و پاسخگویی به مطالبات شهروندان می‌انجامد.

دانش شهرسازی، ۱۴۰۳

دوره ۸، شماره ۴، صفحات ۲۱-۴۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۰۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۲۳

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

کلید واژه‌ها: توسعه شهری، بازنگری انتقادی، پراگماتیسم، نظریه زمینه‌ای، شهرسازی ایران

ارجاع به این مقاله:

نیک‌پیمان، محمد. احمدی، حسن. (۱۴۰۳).

بازنگری پراگماتیستی تعریف شهرسازی در

ایران بر اساس نظریه داده بنیاد. دانش

شهرسازی، ۸(۴)، ۲۱-۴۲.

DOI:

[0.22124/UPK.2025.29407.1999](https://doi.org/10.22124/UPK.2025.29407.1999)

نویسنده مسئول: nikpeyma.m@gmail.com

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

(این مقاله برگرفته از رساله دکتری محمد نیک‌پیمان در دانشگاه گیلان است که به راهنمایی آقای دکتر حسن احمدی و مشاوره آقای دکتر پرویز پیران انجام شده است.)

بیان مسئله

حدود شش دهه از فعالیت رسمی شهرسازی در ایران (از زمان تأسیس وزارت آبادانی مسکن - ۱۳۴۳) می‌گذرد، اما به نظر می‌رسد دستاوردهای توسعه شهری متناسب با مدت‌زمان این فعالیت نبوده است. اگرچه وجود کاستی‌ها در نظام شهرسازی ایران عوامل متعددی دارد، یکی از آن علل می‌تواند فقدان تعریف مشخص از دانش شهرسازی باشد. اگرچه برای ارائه تعریف از این دانش - حرفه تلاش‌های فراوانی صورت گرفته (Barati, Mohaghegh & Nikpeyma, 2020)، اما همچنان ابهامات زیادی وجود دارد که نتیجه آن فقدان صراحت در تعریف، نقش، جایگاه و عملکرد مورد انتظار از شهرسازی (برنامه‌ریزی و طراحی شهری) در ایران است. پژوهش حاضر جستجوی تعریفی مشخص از دانش شهرسازی را مبتنی بر دیدگاه فلسفی پراگماتیسم موردنظر قرار داده است تا شاید از این طریق بتوان با صورت‌بندی مفهومی صریح از شهرسازی، زمینه‌ای واقع‌گرا برای عبور از ابهامات را فراهم کرد و بعد با حصول شناخت ساختارمند از «معنای» این دانش در ایران، راهکارهایی را برای برون‌رفت از موانع موجود در این مسیر، به‌منظور دستیابی به توسعه شهری ایجاد کرد.

غالباً ارائه تعریف از یک مفهوم، بیانگر نگرشی تعمیم‌پذیر نسبت به آن تعریف است، اما این پژوهش با عبور از نگرش اثباتی و تأکید بر فلسفه و روش پراگماتیسم، مدعی است که تعریف بسته به زمانه و زمینه می‌تواند متفاوت باشد (McGreevy, 2018)؛ همچنین بر اساس نظریه شباهت خانوادگی^۱ برخی مفاهیم را نمی‌توان با یک تعریف دقیق و جامع توصیف کرد (Rostami, 2017)، مفهوم شهرسازی در زمره مفاهیم مزبور طبقه‌بندی شده و لازم است که تعریف از این مفهوم، دقیقاً منطبق بر دانش و حرفه شهرسازی در زمینه ایران ارائه شود. بنابراین انتظار مشابهت تام با سایر تعاریف موجود از شهرسازی و یا تعمیم‌پذیری تعریف مورد جستجو از منظر پراگماتیسم در باب شهرسازی ایران به سایر نقاط هرگز مطرح نیست. شاید بتوان نورماتیو بودن جنس دانش برنامه‌ریزی شهری (Lieto, 2024) را عاملی دانست که برخلاف علوم عمدتاً پوزیتیویستی، می‌تواند حتی در تعریف نیز تفاوت، تکثر و انعطاف داشته باشد؛ بسیاری برنامه‌ریزان پس از سال‌های طولانی کار روی نظریه برنامه‌ریزی، هنوز در ارائه تعریف سلیس و صریح از برنامه‌ریزی دچار ابهام هستند. از جمله الکساندر در نقد کتاب بیرگارد^۲ (۲۰۲۰) اقرار می‌کند که پس از سی سال کار روی نظریه برنامه‌ریزی و انجام تألیفات متعدد، هنوز به مفهوم واحد از برنامه‌ریزی دست نیافته است (Alexander, 2022). از سوی دیگر فلسفه پراگماتیسم با تمرکز بر جهان واقع و آنچه صورت عملی - اجرایی پیدا می‌کند و اطلاق مفهوم حقیقت به آنچه در زندگی روزمره شهروندان جاری است، می‌تواند زمینه مناسبی را برای دستیابی به تعریفی ملموس و نزدیک به حقیقت از شهرسازی در ایران فراهم سازد؛ زیرا از منظر فلسفه پراگماتیسم، حقیقت نه یک پدیده ایستا، بلکه فرآیندی مداوم از پرسشگری و تحقیق است (Chike, 2020). همان‌طور که اشاره شد، مسئله پژوهش حاضر صرفاً ارائه یک تعریف از دانش شهرسازی نیست، بلکه فقدان تعریف صریح و نزدیک به واقعیت از این مفهوم را نشانه خال و کاستی‌های عمیق‌تری می‌داند که در بدنه تخصصی و دانشگاهی این رشته وجود داشته و لذا شهرسازی ایران به‌واسطه ابتلا به چالش معنایی (Barati, 2006) و فقدان رویکرد نظری منطبق بر زمینه، در مسیر دستیابی به اهداف توسعه دچار اختلال جدی است. بررسی انتقادی نقش حرفه شهرسازی در جامعه (Schoneboom et al, 2022) و بعد ارائه تعریف پراگماتیستی از آن می‌تواند نقطه عطفی برای شناسایی مشکلات و عوامل بروز ناکارآمدی در اقدامات توسعه شهری باشد و به‌این ترتیب چارچوبی را برای برون‌رفت از شرایط موجود و غلبه بر موانع فراهم سازد؛ زیرا اگر معنای حقیقی کاری که می‌کنیم بر ما آشکار شود، ممکن است لازم بدانیم رفتارمان را تغییر دهیم (Eagleton, 2024). پژوهش حاضر پس از بیان ضرورت دستیابی به یک تعریف منبعث از شرایط موجود (به‌خصوص با تأکید بر حرفه شهرسازی)، تعریفی از دانش شهرسازی (مشخصاً برنامه‌ریزی شهری) را تبیین کرده و پس از تلاش برای اثبات پراگماتیستی بودن تعریف مزبور: «برنامه‌ریزی کاری است که برنامه‌ریزان انجام می‌دهند» (Vickers, 1968)، از طریق نظریه زمینه‌ای و انجام ۱۴ مصاحبه تخصصی عمیق با حرفه‌مندان حوزه شهرسازی در ایران، تعریفی پراگماتیستی یا عمل‌گرایانه از دانش شهرسازی ایران به دست داده و در ادامه به تبیین فرصت‌های پارادایمی برخاسته از فلسفه پراگماتیسم، با هدف بازنگری در ساختارهای شهرسازی کشور پرداخته و سپس راهکارهایی را برای برون‌رفت از کاستی‌ها و موانع موجود در آن ارائه می‌دهد. بر این اساس می‌توان دو پرسش اساسی را در راستای این مقاله مورد جستجو قرار داد؛ نخست: آیا فلسفه پراگماتیسم می‌تواند منجر به ارائه تعریفی جامع و معطوف به حقیقت و معنا از شهرسازی در ایران گردد؟ و دیگر اینکه تعریف پراگماتیستی ارائه‌شده از شهرسازی در ایران، چگونه می‌تواند منجر به حصول شناخت عمیق و واقع‌گرایانه از وضعیت موجود شهرسازی شده و چارچوبی را برای غلبه بر معضلات و ناکارآمدی‌های آن ارائه دهد؟

¹ Family resemblance

² Robert A. Beauregard

مبانی نظری

چارچوب مفهومی پژوهش

تعریف ویکرز از برنامه‌ریزی: «برنامه‌ریزی کاری است که برنامه‌ریزان انجام می‌دهند» (Vickers, 1968)، مبتنی بر دیدگاه فلسفی پراگماتیسم مطرح شده است (Alexander, 2005). این تعریف به‌جای تأکید بر تعاریف انتزاعی از برنامه‌ریزی، بر ساخت اجتماعی دانش (Berger & Luckmann, 2016) و ماهیت زمینه‌ای شیوه‌های برنامه‌ریزی تأکید دارد. در اندیشه پراگماتیسم، معنای مفاهیم به بهترین وجه از طریق کاربردهای عملی آن‌ها قابل‌درک است؛ لذا تعریف ویکرز را می‌توان بیانی کاملاً پراگماتیک دانست؛ زیرا بر اقدامات عملی برنامه‌ریزان در زمینه‌های مشخص تمرکز دارد. از دیدگاه پراگماتیسم، فرآیند برنامه‌ریزی به‌مثابه یک فرایند پیچیده اجتماعی می‌بایست بر پایه تجربه در بطن اجتماع به وقوع بپیوندد، نه به‌عنوان یک فرایند تجریدی و انتزاعی (شکری و رفیعیان، ۱۴۰۳). به اعتقاد چارلز هوک پس از سال‌های ۱۹۸۰ میلادی، با ظهور گرایش‌های پراگماتیستی به مقوله برنامه‌ریزی، حرکت به‌سوی «نظریه‌های برنامه‌ریزی مبتنی بر تجربه و عمل» شتاب پیدا کرده (Hoch, 1996) تا برنامه‌ریزی شهری بتواند با «عدم قطعیت‌های آینده» (Vidyarthi, 2020) مقابله مناسب‌تری داشته باشد. بر اساس این نگرش برنامه‌ریزی باید از دریچه اقدامات و فعالیت‌های کسانی که توسط جوامع خود به‌عنوان برنامه‌ریز شناخته شده‌اند درک شود، نه از طریق ساختارهای نظری که ممکن است نتوانند واقعیت‌ها و کاربردهای دنیای واقعی را منعکس کنند (Alexander, 2014). مطابق این تعریف برنامه‌ریزی یک مفهوم ثابت نیست، بلکه یک فعالیت اجتماعی ساخته شده^۱ است که به‌واسطه نقش‌ها و اقدامات افراد در یک جامعه تعریف می‌شود (Davoudi, 2015). این دیدگاه با این ایده مطابقت دارد که دانش و معنا از طریق تعاملات اجتماعی و تجربیات مشترک ایجاد می‌شوند (Alexander, 2016).

عمل برنامه‌ریزی با دو مقوله «قدرت» و «ارزش» پیوند متقابل دارد و نمی‌تواند آن‌ها را نادیده بگیرد (Forester, 1999). تعریف ویکرز از برنامه‌ریزی، رویکردی مبانی را ارائه می‌دهد که در آن تنوع شیوه‌های برنامه‌ریزی در زمینه‌های مختلف از نظر ساختار قدرت و الگوهای ارزشی تصدیق می‌شود؛ در مقابل تعاریفی که برنامه‌ریزی را یک مفهوم کاملاً نظری می‌دانند، از دیدگاه ویکرز برنامه‌ریزی باید از دریچه آنچه برنامه‌ریزان در عمل انجام می‌دهند درک و شناخته شود؛ لذا تعریف او اهمیت زمینه و ساخت اجتماعی برنامه‌ریزی را برجسته می‌کند. برنامه‌ریزی به‌منزله یک پراکسیس که حاصل دیالکتیک بین نظر و عمل است، عمیقاً ریشه در بسترهای نهادی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، قانونی و محیطی جامعه دارد (MalekpourAsl & Mousavi Khorshidi, 2022)؛ درحالی‌که تعاریف دیگر اغلب برنامه‌ریزی را به‌عنوان یک فرآیند خطی و منطقی ارائه می‌کنند که بر روش‌شناسی‌های ساختاریافته و اهداف از پیش تعیین شده تأکید دارد، ویکرز تنوع و پیچیدگی موقعیت‌های برنامه‌ریزی را تصدیق کرده و می‌گوید نقش برنامه‌ریزان ثابت نیست و می‌تواند بر اساس نوع تعاملات دخیلان^۲ تغییر کند. خصوصاً با افزایش مطالبات شهروندی و میزان «خودآگاهی افراد جامعه» (Maani, 1969)، پیچیدگی امر برنامه‌ریزی شهری دوچندان شده و نمی‌تواند در طول زمان، مفهوم ثابت و معینی باشد.

بیرگارد در مقاله خود مفهوم «پراگماتیسم ترکیبی»^۳ را به‌عنوان رویکردی راهگشا در برنامه‌ریزی شهری معرفی کرده و ضمن نقد برنامه‌ریزی سنتی، این رویکرد را مبتنی بر تولید دانش کثرت‌گرا و مشارکتی، که مشتمل بر اصول اخلاقی و دموکراسی خلاق است، تبیین می‌کند. در پراگماتیسم ترکیبی، درگیر شدن با دیدگاه‌های نظری دیگر و تعامل مداوم با منتقدان، زمینه را برای افزایش ارتباط و کارایی برنامه‌ریزی فراهم می‌کند (Beauregard, 2021). همچنین بر اساس مطالعات اخیر در حوزه برنامه‌ریزی شهری تحت عنوان «جنبش تجربی در نظریه برنامه‌ریزی»^۴ که حول پرسش محوری «وقتی برنامه‌ریزان برنامه‌ریزی می‌کنند، چه کاری انجام می‌دهند؟»^۵ شکل گرفته‌اند، به نظر می‌رسد «روایت‌های تجربی» از عمل برنامه‌ریزی، می‌توانند در مقایسه با مدل‌های رویه‌ای یا هنجاری که قبلاً نظریه برنامه‌ریزی را تشکیل می‌دادند، به ساخت نوعی نظریه برنامه‌ریزی مفیدتر و پراگماتیک کمک کرده و ضمناً الگوی آموزشی مناسبی را نیز برای برنامه‌ریزان در حال کار (Watson, 2002)، از طریق یک فرایند رفت و برگشتی از یادگیری اجتماعی (Friedmann, 2015) فراهم کنند؛ به تعبیر

1 Socially constructed

2 Stakeholders

3 Hybrid Pragmatism

4 Practice movement in planning theory

5 What Planners Do When They Plan?

چارلز هوک در این جنبش، برنامه‌ریزان به «راویان تجارب عملی»^۱ تبدیل می‌شوند (Hoch, 1996-b). به تعبیر اولسن فرصت «یادگیری تجربی» در فرایند برنامه‌ریزی می‌تواند به ترمیم شکاف بین نظریه و عمل کمک کند (Olesen, 2018).

پیشینه پژوهش

پژوهش حاضر مبتنی بر پارادایم فلسفی پراگماتیسم و در چارچوب روش کیفی صورت‌بندی شده است؛ روش کیفی اساساً در جستجوی «مفاهیم» است (Mohajan, 2018). بر این اساس مرور منابع و پیشینه پژوهش با رویکرد جستجوی مفاهیم، در بین 25 اثر پژوهشی که مشخصاً ارتباط میان شهرداری و فلسفه پراگماتیسم را محور کار خود قرار داده‌اند، انجام شده است. مفاهیم شناسایی شده شامل: قدرت (Hoch, 1984-a)، لیبرالیسم و دموکراسی (Talisse & Aikin, 2008)، رویکرد انتقادی و نقد مارکسیستی (Bridge, 2014 & Forester, 2017 & Forester, 2012)، اخلاق و نظام ارزشی جامعه (Furlong et al., 2017)، بازساخت امور ممکن^۲ به‌جای تمرکز بر ناممکن‌ها (Holden & Scerri, 2015)، حرکت تدریجی (Hoch, 2017)، پذیرش تضاد عمومی (Meck, 1991)، انعطاف‌پذیری و پیشروی بر اساس بازخوردهای دریافتی یا «عمل تأملی- انعکاسی»^۳ (Schön, 1982)، آموزش و یادگیری ضمنی (Schön, 2017)، یادگیری با شنیدن^۴ (Jon, 2020)، پراکسیس هرمنوتیک^۵ (اثر متقابل فهم و کنش) یا کاربرد عملی اصول هرمنوتیک در تفسیر و فهم پدیده‌ها (Verma, 1996)، عدالت و مقابله با تبعیض (Hoch, 2016 & Dorstewitz, 2008)، مذاکرات خلاقانه^۶ در برنامه‌ریزی شهری (Forester, 2013)، جایگاه فرهنگ در عمل برنامه‌ریزی (هیلی، ۲۰۰۹)، رفتار برنامه‌ریزی (Hall, 2014)، پایداری توسعه (Batty, 2006)، اهمیت کنش انسانی (Hoch, 2007) و پرکردن فاصله میان عمل و نظر (Hoch, 1984-b) که مجموع این ۱۸ مفهوم در ۴ دسته: «حاکمیت سیاسی»، «رویکرد انتقادی»، «جستجوی حقیقت و معنا» و «مشارکت» مطابق نمودار زیر و برای کاربرد در ادامه پژوهش گروه‌بندی شده‌اند.

شکل ۱. طبقه‌بندی مفاهیم پرتکرار در برنامه‌ریزی شهری عمل‌گرا (پراگماتیستی)

- 1 Storytellers of practice
- 2 Reconstruct possibilities
- 3 Reflective practice
- 4 Learning by Listening
- 5 Hermeneutic praxis
- 6 Creative Negotiation

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع روش کیفی است و در آن از راهبرد «نظریه زمینه‌ای» با رویکرد سیستماتیک استراوس و کربین برای فهم و تفسیر الگوهای شهرسازی ایران از دیدگاه حرفه‌مندان به‌منظور ارائه تعریف عمل‌گرا از آن، و با هدف زمینه‌سازی برون‌رفت از کاستی‌ها استفاده شده است. منظور از نظریه زمینه‌ای، نظریه‌ای است که مستقیماً از داده‌هایی استخراج شده است که در جریان پژوهش به‌صورت منظم گردآمده و تحلیل شده‌اند. در این روش، گردآوری، تحلیل و نظریه نهایی با یکدیگر در ارتباط تنگاتنگ‌اند و پژوهشگر کار را با نظریه‌ای که از قبل در ذهن دارد شروع نمی‌کند، بلکه کار را در عرصه واقعیت آغاز می‌کند و می‌گذارد تا نظریه از درون داده‌هایی که گرد می‌آورد، پدیدار شود (Strauss & Corbin, 2021). در واقع نظریه زمینه‌ای یک روش استقرایی کشف نظریه است که این امکان را برای پژوهشگر فراهم می‌آورد تا گزارشی نظری از ویژگی‌های عمومی موضوع پرورش دهد، درحالی‌که به‌طور هم‌زمان، پایه این گزارش را در مشاهدات تجربی داده‌ها محکم می‌سازد. نظریه‌ای زمینه‌ای، روالی نظام‌مند و کیفی است، جهت تولید نظریه‌ای که یک فرایند، کنش، یا برهم‌کنش را درباره یک موضوع خرد واقعی، در سطح مفهومی کلی، تشریح کند (Creswell, 2005). در این پژوهش مشارکت‌کنندگان بر اساس روش نمونه‌گیری هدفمند که از روش‌های رایج در تحقیقات کیفی است، انتخاب شدند. همچنین هدف پژوهشگر از نمونه‌گیری صرفاً انتخاب هدفمند افراد نیست؛ بلکه هدف پژوهشگر نمونه‌گیری نظری است. در نمونه‌گیری نظری پژوهشگر به سراغ افراد یا رویدادهایی می‌رود که امکان کشف گوناگونی‌ها را به حداکثر برساند و مقولات پژوهش را غنی‌تر کند (Strauss & Corbin, 2021). لذا در نظریه زمینه‌ای به‌طور خاص و به‌صورت هم‌زمان از دو روش نمونه‌گیری هدفمند و نظری استفاده می‌شود. از نمونه‌گیری هدفمند برای گزینش افراد مصاحبه و از نمونه‌گیری نظری برای تشخیص تعداد افراد، تعیین محل داده‌ها و یافتن مسیر پژوهش استفاده می‌شود (Glaser & Strauss, 1967). بر اساس روش نمونه‌گیری در پژوهش کیفی، در این پژوهش از روش نمونه‌گیری هدفمند و نظری استفاده گردید و سعی شد از افرادی در عرصه دانشگاه و حرفه انتخاب شوند که بیشتر اهل تفسیر و تحلیل الگوهای شهرسازی باشند تا بتوان با آن‌ها گفت‌وگوی سازنده تحلیلی و نظری به عمل آورد. همچنین در بحث نمونه‌گیری؛ حجم نمونه به اشباع نظری پژوهشگر بستگی دارد. بدین‌صورت که هرگاه پژوهشگر دریافت که پاسخ‌های داده‌شده از طرف شرکت‌کنندگان با یکدیگر در حال مشابهت قرار دارد و به داده جدیدی نمی‌رسد، نمونه‌گیری را کافی دانسته و به چرخه آن خاتمه می‌دهد که به این نقطه اشباع نظری می‌گویند. در جدول ۱ مشخصات مصاحبه‌شوندگان ارائه گردیده است.

جدول ۱: مشخصات مصاحبه‌شوندگان

ردیف	نام	سن	وضعیت تحصیل	شغل	عرصه فعالیت
۱	ناصر	۶۷	دکتری شهرسازی	استاد دانشگاه	دانش و حرفه
۲	محمدعلی	۶۲	ارشد برنامه‌ریزی شهری	مدیر بازنشسته راه و شهرسازی	حرفه
۳	محسن	۷۳	ارشد معماری	استاد بازنشسته؛ مدیرعامل مهندسین مشاور	دانش و حرفه
۴	سپیده	۷۴	دکترای شهرسازی	مدیرعامل مهندسین مشاور	حرفه
۵	فرخ	۷۲	دکترای معماری و شهرسازی	مدیرعامل مهندسین مشاور	حرفه
۶	سهراب	۷۳	ارشد شهرسازی و معماری	مدیرعامل مهندسین مشاور	حرفه
۷	سعید	۷۲	ارشد شهرسازی و معماری	مدیرعامل مهندسین مشاور	حرفه
۸	اسماعیل	۴۷	ارشد طراحی شهری و معماری	معاون سازمان مدیریت بحران شهر تهران	حرفه
۹	عارف	۶۲	ارشد برنامه‌ریزی	از مدیران دبیرخانه شورای عالی شهرسازی	حرفه
۱۰	کامران	۷۲	دکتری شهرسازی	استاد بازنشسته؛ مدیرعامل مهندسین مشاور	دانش و حرفه
۱۱	سیاوش	۸۰	ارشد شهرسازی و معماری	استاد بازنشسته دانشگاه	دانش و حرفه
۱۲	حمید	۷۵	ارشد شهرسازی و معماری	کارمند مهندسین مشاور	حرفه
۱۳	جلال	۶۵	ارشد شهرسازی و معماری	مدیرعامل مهندسین مشاور	حرفه
۱۴	مهدی	۵۷	ارشد معماری	رئیس اداره کل راه و شهرسازی البرز	حرفه

روش گردآوری داده و اطلاعات در نظریه زمینه‌ای دارای تنوع است و پژوهشگر می‌تواند به‌تناسب تحقیق خویش انتخاب نماید. لیکن روش مصاحبه عمیق مهم‌ترین فن گردآوری داده‌های زمینه‌ای محسوب می‌شود. باین‌حال، ارزش مشاهده، مشاهده مشارکتی و گردآوری اسناد و مدارک نیز به‌عنوان روش‌های مکمل و ملازم استفاده می‌شود (Mohammadpour, 2013). از این‌رو پژوهش حاضر که به‌نوعی قصد فهم و تفسیر و تحلیل از وضعیت الگوهای شهرسازی ایران را دارد، ۱۴ مصاحبه عمیق انجام گرفت که از این میان ۱۰ مصاحبه با عرصه

فعالیت «حرفه» و ۴ مصاحبه با عرصه فعالیت «دانش و حرفه» بوده است؛ نمونه‌گیری تا زمانی که تمام مقوله‌ها اشباع شدند و دیگر داده تازه و مهمی به دست نیامد و مقوله‌ها از لحاظ ویژگی و ابعاد به قدر کافی تعین پیدا کرد، تداوم داشت. به این ترتیب حجم نمونه در سطح ۱۴ نفر متوقف شد. از سوی دیگر تحلیل اطلاعات و داده‌های کسب‌شده از مصاحبه در روش نظریه زمینه‌ای از اهمیت بالایی برخوردار است. در تحلیل اطلاعات این پژوهش از رویکرد اشتراوس و کربین استفاده گردید که سه روش کدگذاری را پیشنهاد داده‌اند: کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی. کدگذاری فرایندهای تحلیلی هستند که از طریق آن داده‌ها شکسته، مفهوم‌سازی شده و همچنین به‌منظور قرار گرفتن در قالب نظریه با یکدیگر یکپارچه می‌گردند. همچنین در بحث اعتمادپذیری پژوهش، از معیار اطمینان‌پذیری استفاده شد. بدین معنا که روند کامل مصاحبه، کدگذاری‌ها، یافته‌ها و نتایج انجام و در اختیار چند متخصص دیگر قرار گرفت تا آنان نیز موارد را بررسی کنند.

یافته‌ها و بحث

در این بخش به تحلیل پارادایمی^۱ یافته‌های به‌دست‌آمده بر اساس روش زمینه‌ای می‌پردازیم، مرحله کدگذاری باز منتهی به استخراج ۱۶۶ کد از داده‌ها شد، در مرحله کدگذاری محوری پس از ترکیب مفاهیم فرعی به‌دست‌آمده بر اساس شباهت و قرابت‌های مفهومی و معنایی آن‌ها، ۲۳ کد محوری حاصل شد که با ترکیب و دسته‌بندی آن، مقولات به ۵ مورد شرایط علی، شرایط زمینه‌ای، شرایط مداخله‌ای، راهبردها و پیامدها تفکیک شدند و در نهایت مقوله اصلی از یافته‌ها به دست آمد که فرایند دنبال شده در جدول ۲ قابل مشاهده است.

جدول ۲: اجزا پارادایم، مقوله اصلی، مقولات محوری و مقولات فرعی استخراج‌شده از داده‌های کیفی

مقوله اصلی	اجزا پارادایم	کدگذاری محوری	مقوله فرعی (کدگذاری باز)	
نقص و ناکارآمدی رویکرد برنامه‌ریزی در مسیر توسعه شهری	شرایط علی	نقص رویکرد برنامه‌ریزی	لزوم تغییر نگرش نسبت به شهرسازی به‌عنوان یک برنامه مستمر- شهرسازی عرصه عملی علوم سیاسی است- غلبه دیدگاه برنامه‌ریز به‌عنوان «دانای کل» در شهرسازی- گرفتاری نظام توسعه در جلسه بازی- وجود مقاومت در برابر تغییر درون سیستم- ثبات بی‌ثباتی- لزوم همراهی انتقاد و راهکار - ضرورت غلبه نگرش «کل‌نگر»- لزوم حرکت رفت و برگشتی بین مقیاس‌های خرد تا کلان- جایگزینی الگوهای خطی با الگوهای بازگشت‌پذیر- فقدان فلسفه در سطوح کلان برنامه‌ریزی شهری- نقش ضد توسعه شهرسازان- تخلف ساز بودن برنامه‌ها - انعطاف‌ناپذیری و عدم تطابق با نیازهای زمانه و زمینه- فقدان مدیریت هماهنگ و یکپارچه شهری	
			قلب مفهوم توسعه	اختلال در ادراک از مفهوم توسعه- تبدیل نهاد برنامه‌ریزی به نهادی خودبرائنگر- تناقض مبنایی میان دو مقوله «توسعه‌یافتگی» و «برنامه‌ریزی بالا به پایین»- تحول در اندیشه نسبت به شهر- اختلاف در مبانی مفهوم توسعه و انطباق آن با اهداف جامعه
		محدودیت اختیار برنامه‌ریز- تحمیل فشارهای سیاسی/اقتصادی و تصمیمات غیرکارشناسی- استبداد نهاد قدرت - اعمال قدرت در مرحله اجرای طرح‌ها (مرحله‌ای که مشاوران حضور ندارند)- تبدیل شدن مهندسان مشاور به بازوهای اجرایی کارفرما- بی‌احترامی به دانش- عدم توسعه ناشی از فقدان آزادی- فقدان دموکراسی شهری- ضرورت مقابله با الگوی بالا به پایین در توسعه شهری- عدم هماهنگی میان اولویت‌های شهروندان و مدیران شهری- طولانی بودن فرایندهای اداری- عدم تعادل در توسعه سرزمینی- تولد برنامه‌های شهری مرده	نظام متمرکز قدرت	محدودیت اختیار برنامه‌ریز- تحمیل فشارهای سیاسی/اقتصادی و تصمیمات غیرکارشناسی- استبداد نهاد قدرت - اعمال قدرت در مرحله اجرای طرح‌ها (مرحله‌ای که مشاوران حضور ندارند)- تبدیل شدن مهندسان مشاور به بازوهای اجرایی کارفرما- بی‌احترامی به دانش- عدم توسعه ناشی از فقدان آزادی- فقدان دموکراسی شهری- ضرورت مقابله با الگوی بالا به پایین در توسعه شهری- عدم هماهنگی میان اولویت‌های شهروندان و مدیران شهری- طولانی بودن فرایندهای اداری- عدم تعادل در توسعه سرزمینی- تولد برنامه‌های شهری مرده
			محوریت اقتصاد	بی‌توجهی به نقش مردم در اقتصاد نفتی- تمرکز یک‌سویه اقتصادی مهندسان مشاور در پروژه‌ها- تبدیل شدن دانشگاه به عرصه تجاری- گرفتاری مهندسان مشاور در چنبره رکود (علمی و اقتصادی)- مادی شدن معیارها- تبدیل شدن مسکن به کالای سرمایه‌ای
	شرایط زمینه‌ای	غلبه کمی گرایی	غلبه کمیت بر کیفیت در توسعه شهری- اولویت قطعی «سود اقتصادی» در فرایند تدوین طرح‌ها- افت کیفی و کمی شدید در همه سطوح نظام برنامه‌ریزی کشور- لزوم نهادینه‌سازی «دغدغه کیفیت» در نگرش مدیران شهری	
		فرهنگ برنامه‌ریزی	ضعف سابقه تجربی چند نسلی و «فرهنگ برنامه‌ریزی» در عرصه شهرسازی- فقدان فرهنگ نظم و برنامه‌ریزی به‌صورت تاریخی- تقلیل برنامه‌ریزی به آیین‌نامه و دستورالعمل- ضرورت تبدیل برنامه‌ریزی به عادت فرهنگی	
		ضعف نهادی	ناپایداری بانک اطلاعاتی- عدم پذیرش فراگیر نسبت به برنامه‌ریزی- فقدان هم‌افزایی بین نسلی- نابالغی برنامه‌ریزی شهری- فقدان نظام ارزیابی نتایج برنامه‌ها- عدم توازن در توزیع وظایف نهادها	
		دانش غیربومی	زبان ترجمه‌ای/ تقلیدی در نظام شهرسازی- غیربومی بودن الگوها در نظام برنامه‌ریزی شهری- کاستی‌های برخاسته از وارداتی بودن الگوهای برنامه‌ریزی- فقدان زمینه برای نظریه‌پردازی در شهرسازی- بیگانگی رویه‌های رایج با زمینه و ذهن متخصص ایرانی	

¹ Paradigmatic Analysis

جدول ۲: اجزا پارادایم، مقوله اصلی، مقولات محوری و مقولات فرعی استخراج شده از داده‌های کیفی

مقوله اصلی	اجزا پارادایم	کدگذاری محوری	مقوله فرعی (کدگذاری باز)
مقوله اصلی	پارادایم	بی قانونی	بی اعتباری قوانین در حوزه شهرسازی - بی توجهی به منافع عمومی - نبود فضای دموکراتیک - فقدان مرجعیت قانونی «شهرسازی» - فقدان مصوبات قانونی جهت حمایت از رویکردهای جدید - تمایل به بروز تخلفات با هدف کسب درآمد اداره شهر
		ناهماهنگی	تناقض میان ابعاد توسعه شهری (کاربری، حمل و نقل، محیطی، تأسیسات، منظر شهری و...) - فقدان همسویی نهادها در فرایند تصمیم‌گیری - فقدان انباشت تجربه - غلبه الگوی برنامه‌ریزی بخشی - عدم هماهنگی بین مقیاس‌های مختلف برنامه‌ریزی - ضرورت وجود برنامه جامع توسعه - عدم پایداری در فرایند توسعه - بیگانگی نهاد توسعه شهری با سایر نظام‌ها مثل اقتصاد، جامعه‌شناسی، هنر و...
		لزوم اخلاق‌گرایی	لزوم تعریف اصول اخلاق حرفه‌ای و تأکید بر پایداری فعالان عرصه شهرسازی به آن‌ها - رواج فساد و بی‌اخلاقی در ارکان مختلف خرد تا کلان توسعه شهری در ایران
		غلبه کالبدگرایی	غلبه رویکرد یک‌سویه و کالبدی (محدود به ۲ نقشه کاربری و دسترسی) - ضرورت جایگزینی تمرکز از ابعاد کالبدی بر ابعاد اجتماعی و اقتصادی - غلبه معماران در بنیان‌گذاری شهرسازی در ایران
		فاصله عمل و نظر	احساس فاصله زیاد بین نظر و عمل در ذهن برنامه‌ریز با مشاهده روندهای موجود - عدم مسئولیت‌پذیری مشاوران نسبت به طرح‌های پیشنهادی به دلیل فاصله زیاد تصویب تا اجرای طرح - فاصله زیاد دو عرصه عمل و نظر در نظام شهرسازی
شرایط مداخله‌ای	پارادایم	ضعف سرمایه‌دانش	ضعف سواد حرفه‌ای (از مشاوران تا مدیران و دانشگاهیان) - تغییر رسالت دانشگاه از تولید دانش به عرصه سیاسی و اقتصادی - جایگزینی معیارهای ایدئولوژی با دانش - نیاز به تعالیم سخت در فرایند آموزش شهرسازی (مقابل با سطحی‌نگری) - ضعف دانشگاه در تولید دانش بومی - استفاده از افراد فاقد تخصص در مراجع شهرسازی - فرآورده محوری و عدم فرایند محوری - سطح نازل آگاهی و دانش - ضعف در منابع انسانی - افت منزلت مهندسان مشاور - فقدان فرصت‌های شغلی متناسب با تعداد فارغ‌التحصیلان
		حقوق مالکیت	اختلال در فرایند پروژه‌های توسعه شهری متأثر از مانع‌تراشی مالکین بزرگ اراضی و املاک - بی‌توجهی به حقوق مالکیت و نارضایتی حاصل از آن - بی‌توجهی به مقوله مالکیت در عرصه شهرسازی
		بازنگری مفاهیم	به حاشیه رفتن مقوله «انسان» به‌عنوان سوژه مفهومی اقدامات شهرسازی - تبدیل شدن شهرسازی به حرفه‌ای موهوم به‌واسطه فقدان بازخورد ملموس در جهان واقع - ابهام در مفهوم «آینده» (کلیدی‌ترین مفهوم در امر برنامه‌ریزی) - معناباختگی شهرسازی به علت فاصله از مطالبات همگانی - بازتعریف مفهوم برنامه‌ریزی شهری بر مبنای کار برنامه‌ریزان
		ایجاد شناخت مردم‌نگارانه	لزوم واقع‌بینی در شناخت از روحیات و تمایلات انسان شهرنشین امروزی - پیچیدگی مضاعف بحث مشارکت در جامعه ایران به‌واسطه عدم صراحت جامعه - لزوم آگاهی از اینکه شهر ساخته شده با نیروهای خودش حرکت می‌کند و وظیفه شهرساز، شناخت این نیروهاست - لزوم تمرکز مدیریت شهری روی خواسته‌های ضمنی شهروندان (برحسب رفتار و اعمال آن‌ها) - تلاش برای اثبات موجودیت و تعریف جایگاه شهرسازی در عرصه عملی توسعه
		لزوم تفکر جمعی	تأکید بر لزوم غلبه تفکر جمعی در فرایند تصمیم‌سازی برای توسعه - فرد محوری و عدم اتکالی به توانایی جمعی و ظرفیت‌های ناشی از هم‌پیوندی اجتماعی - ضرورت ترویج تفکر جمعی و ارتقای فهم از دیگری برای تحقق منافع همگانی
راهبردها	پارادایم	تقویت اصناف	تأکید بر فعالیت‌های صنفی با هدف تبیین و تثبیت نقش شهرسازی در توسعه شهری - ضرورت برگزاری جلسات انتقادی نسبت به شرایط موجود - تأکید بر اثرگذاری روی نظام شهرسازی ایران از طریق انجمن‌های صنفی و نهادهای مستقل
		نامشارکتی	عدم حضور برنامه‌ریز در مراحل اجرایی پروژه - نامشارکتی ناشی از بی‌اعتمادی - عدم حضور مردم در الگوهای مشارکتی و ایفای نقش بنگاه‌داران - عدم تناسب ساختار بالا به پایین با مشارکت - وجود روحیه دموکراسی خواهی در ناخودآگاه شهروندان - عدم حضور همه نهادهای دخیل در جلسات تصمیم‌گیری - فقدان رویکرد همکارانه در توسعه و فقدان روحیه مدارا - تمرین دموکراسی شهروندان از طریق ایجاد تضاد با منافع سایرین - ضرورت یادگیری از طریق تجربه و عمل - نامشارکتی ناشی از فقدان جایگاه حقوقی و نهادسازی - ضعف دانش عمومی مشارکت - نبود هماهنگی بین سه رکن: تصمیم‌سازان (مشاوران)، تصمیم‌گیران (کارفرما) و مردم (دخیلان)
		منفعت‌گرایی	اولویت منافع بخشی - سیر نزولی کیفیت برنامه‌ها - بی‌توجهی به منافع بلندمدت - غلبه الگوهای رانتی - در حاشیه قرار گرفتن منافع جمعی - تقلیل جایگاه برنامه‌ریز به ابزار کارفرما - تأکید دولت بر تأمین منافع کوتاه‌مدت و آنی خود - اختلالات ناشی از رقابت‌های ناسالم
		تخصص‌زدایی	فقدان تخصص‌گرایی در مراجع تصمیم - فقدان مرجعیت دانش در فرایند توسعه شهری - بی‌توجهی نهادهای تصمیم‌گیر به محتوای طرح‌ها و لزوم اجرای آن - تقلیل جایگاه شهرسازی از دانش تخصصی به فرمان‌بری - تقلیل برنامه‌ریز از مصلح اجتماعی به عنصری مخرب
		بی‌انگیزگی	حس بی‌حاصلی متخصصین به‌واسطه مداخلات کارفرما - بی‌انگیزگی برنامه‌ریزان - از بین رفتن اعتماد به نفس شهرسازان و زدایش خلاقیت

شرایط علی

شرایط یا عوامل علی^۱ به مجموعه‌ای از شرایط و رویدادها اشاره دارد که بر پدیده محوری تأثیر گذاشته یا موجب بروز یک پدیده خاص می‌شوند. در این قسمت ۳ محور شامل: «نقص رویکرد برنامه‌ریزی»، «قلب مفهوم توسعه» و «نظام متمرکز قدرت» از مصاحبه‌ها استخراج و بررسی شده است.

بر اساس مصاحبه‌های انجام‌شده با حرفه‌مندان و دانشگاهیان، یکی از عوامل علی تعیین‌کننده در ناکارآمدی نظام شهرداری ایران «نقص رویکرد برنامه‌ریزی» است؛ اصولاً بخش قابل‌توجهی از مضامین موردبحث در فرایند مصاحبه‌ها، به‌صورت صریح یا ضمنی، مرتبط با مفاهیمی از قبیل یک‌سویه‌نگری، ضعف، ناکارآمدی، کهنگی، انعطاف‌ناپذیری، عدم تناسب با نیازها، ضد توسعه و غیرمردمی بودن الگوها و رویه‌هایی است که سالیان طولانی در شهرداری ایران رواج داشته و کماکان استفاده می‌شوند. از جمله محمدعلی می‌گوید: «برنامه‌ریز شهری یک متخصص باتجربه، کارآموده و دانای کل است که در صورت تفویض اختیار مدیران شهری، می‌تواند به‌خوبی نیازهای مردم را شناسایی کرده و با استناد به آن، کالبد شهر را بهبود بخشد...»؛ نگرش مورد اشاره در این عبارت (که در برخی مصاحبه‌های دیگر نیز رنگ و بوی آن به مشام می‌رسید) حاکی از غلبه نوعی نگاه منسوخ نسبت به نهاد یا شخص برنامه‌ریز است که در کشورهای مترقی پس از حدود سال‌های ۱۹۸۰ میلادی تقریباً به کنار گذاشته شده، اما در ایران هنوز نگاه به برنامه‌ریز و توانایی‌های او در حد یک معجزه‌گر تغییرآفرین است. این در حالی است که فقدان کل‌نگری، انتقادناپذیری و عدم انعطاف، ناهماهنگی با سایر طرح‌ها و برنامه‌ها و عدم استفاده از فناوری و امکانات جدید از برآوردهای غلبه این رویکرد پوزیتیویستی نسبت به برنامه‌ریزی و شخص برنامه‌ریز است. حمید می‌گوید: «از جمله موانع جدی در مسیر تغییر و نوآوری در نگرش و فرایندهای برنامه‌ریزی شهری در ایران، مهندسان مشاور هستند که به الگوها و ابزارهای مورد استفاده پیشین خود عادت کرده و به‌واسطه احساس خطر ایجاد ناتوانی یا عقب ماندن، در برابر هرگونه تغییری مقاومت می‌کنند...». از سوی دیگر سیاوش می‌گوید: «تنها چیزی که در ایران ثابت دارد، بی‌ثباتی است. در این شرایط برنامه‌ریزی بلندمدت معنای خود را از دست می‌دهد؛ لذا لازم است رویکردهای مورد استفاده در برنامه‌ها نهایت انعطاف و تغییرپذیری متناسب با شرایط را داشته باشند...». در نقد کالبدگرایی برنامه‌ریزی شهری عارف در مصاحبه خود می‌گوید: «برنامه‌ریزی شهری در جهان معاصر یک رشته اکیداً سیاسی است و لازم است که جایگاه و تعالیم آن در ایران به حوزه تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری سوق داده شود...»؛ یا اسماعیل می‌گوید: «هیچ‌گاه نگرش کلان و سایه‌انداز برخاسته از مکتب ایرانی-اسلامی بر فرایندهای شهرداری ما حاکم نبوده و لذا اقدامات برنامه‌ریزان نسبت به جامعه و شهروندان بیگانه است...». به نظر می‌رسد تجارب برنامه‌ریزان مملو از درس‌هایی است که می‌تواند در بازنگری نظام شهرداری ایران مورد استفاده قرار گرفته و در تحول مسیر توسعه شهری به‌خوبی مؤثر واقع شود.

محور بعدی «قلب مفهوم توسعه» است، بدین معنا که به‌واسطه عدم ادراک صحیح از مفهوم توسعه و خلط آن با مفاهیمی مثل رشد و گسترش، عملاً آنچه در شهرداری ایران رخ داده بیش از آنکه به توسعه شبیه باشد، نقش ضد توسعه و مانع پیشرفت داشته و به عرصه‌های دیگر (خصوصاً محیط‌زیست) صدمات جدی وارد کرده است. حمید می‌گوید: «نهاد برنامه‌ریزی شهری که باید فعال در زمینه توسعه باشد به نهادی خودویرانگر و مخرب تبدیل شده است...». حرکت به‌سوی توسعه شهری نیازمند تغییر نگرش کلان نسبت به شهر و فاصله گرفتن از اندیشه سودآوری و استثمار شهر است؛ سال‌های طولانی است که شهر به مرکز تولید سرمایه‌ای بدل شده که بخش زیادی از آن برای آبادانی خود شهر مصرف نمی‌شود. سیاوش می‌گوید: «میان دو مقوله تحقق توسعه و برنامه‌ریزی متمرکز بالا به پایین، تناقض مبانی وجود دارد...» به‌عبارت‌دیگر زمینه جامعه برای حرکت در مسیر توسعه مناسب‌سازی نشده است. مهدی به‌عنوان یکی از مدیران شهری در مصاحبه خود ضمن نقد وضعیت به راهکاری اشاره کرده و می‌گوید: «متولیان برنامه‌های شهری باید به‌موازات تهیه برنامه، ملزم به طراحی و اجرای صندوق‌های توسعه محلی شوند که بتواند منابع مادی لازم را از محل خود برنامه تأمین نماید...»؛ توسعه برای پایداری و نزدیک شدن به مفهوم اصیل خود نیاز به یکپارچگی و همه‌جانبه‌نگری دارد. لذا نمی‌توان فرضاً در بخش کالبدی تمرکز و توسعه را جستجو کنیم، اما از محیط‌زیست یا محیط اجتماعی که مدام آمار بزهکاری در آن افزایش می‌یابد غافل شده و درنهایت انتظار توسعه‌یافتگی از اجرای برنامه‌ها داشته باشیم. محور سوم در این بخش «نظام متمرکز قدرت»، از جمله عوامل علی مهمی است که در اغلب مصاحبه‌ها (مجموعاً ۱۸ مرتبه) مورد اشاره قرار گرفته است؛ محسن می‌گوید: «برنامه‌ریز و مشاور در ایران عملاً هیچ‌گونه اختیاری نداشته و به ابزار دست کارفرما تبدیل شده است...»؛ این موضوع عمیقاً با نقش خلاق، ایده‌پرداز و مردم‌محوری که می‌توان از مهندسين مشاور انتظار داشت در تناقض است. یا جلال

¹ Causal Conditions

می‌گوید: «تحمیل فشارهای سیاسی منجر به اعمال تغییرات غیر کارشناسی در خروجی برنامه‌ها و طرح‌ها می‌شود...» موضوعاتی از این دست بیانگر نظام حاکمیتی بالا به پایین و متمرکز است که علاوه بر آنکه رویکردی متضاد با تحقق دموکراسی شهری و مشارکت تلقی می‌شود، ساختار بوروکراتیک فرساینده و پیچیده‌ای نیز دارد، در این ارتباط سهراب می‌گوید: «به قدری تهیه و تصویب برنامه‌ها در ایران طولانی است که برنامه‌های شهری غالباً به صورت مرده متولد می‌شوند...». غلبه این رویکرد بر فضای برنامه‌ریزی شهری، منجر به عدم توازن در توسعه سرزمینی شده و سبب بروز پدیده بزرگ‌سری^۱ در پایتخت و مراکز استانی، که در واقع مراکز اصلی استقرار نهادهای قدرت هستند، شده است. اسماعیل می‌گوید: «بین اولویت‌های مدیران و اولویت‌های مردم فاصله زیادی وجود دارد...» طبیعی است که این فواصل در نهایت منجر به نارضایتی مردم و ناکارآمدی برنامه‌های شهری می‌شوند. لذا خودمحوری مدیران شهری به پشتوانه قدرت، در بلندمدت به ضرر خود آن‌ها عمل خواهد کرد و نمی‌تواند آینده‌ای روشن از توسعه‌یافتگی و ثبات را ترسیم کند. در این راستا ناصر وظیفه‌ای برای برنامه‌ریز شهری در ایران تعریف کرده و می‌گوید: «برنامه‌ریز شهری هر قدر بتواند با برنامه‌های خود مردم را از گرفتاری در تصمیمات مدیران رها کند، نقش خود را درست ایفا کرده است...»؛ بدیهی است که ناهم‌سویی بین مردم و مدیران یا «تضاد میان دولت و ملت» (Katouzian, 2023) در مجموع به ضرر منافع همگانی خواهد بود.

شرایط زمینه‌ای

شرایط زمینه‌ای^۲ به محیط‌هایی اشاره دارند که پدیده اصلی پژوهش در آن شکل گرفته و بر کنش افراد تأثیر می‌گذارد؛ در این بخش ۶ محور شناسایی شده به‌عنوان شرایط مؤثر در وضعیت شهرسازی و برخاسته از زمینه جامعه ایران، شامل: «محوریت اقتصاد»، «غلبه کمی‌گرایی»، «فرهنگ برنامه‌ریزی»، «ضعف نهادی»، «دانش غیربومی» و «بی‌قانونی» مورد تحلیل قرار گرفته است. یکی از زمینه‌های بارز در شهرسازی ایران «محوریت اقتصاد» است؛ به تأثیر از تک‌محصولی بودن اقتصاد ایران، معیارهای پولی ابزار ارزیابی همه‌چیز شده و مهندسين مشاور نیز متمرکز بر ارزش‌آفرینی اقتصادی هستند و کمتر مقولات کارکردی، فرهنگی و زیباشناختی در خروجی پروژه‌های آن‌ها دیده می‌شود؛ سهراب می‌گوید: «فشار اقتصادی ناشی از بیمه و مالیات و تأخیر بلندمدت کارفرمایان در پرداختی‌ها، مشاوران را در جنبه بدهی مالی گرفتار کرده...». از سوی دیگر تبدیل شدن مسکن به‌عنوان یکی از عملکردهای اصلی در شهر به کالایی سرمایه‌ای، منجر به غلبه نگاه مادی نسبت به شهر شده است. سپیده می‌گوید: «فعالین عرصه دانشگاه نیز که اصولاً باید مرجع نقد و تولید علم باشند، به دنبال بازار شهرسازی بوده و عقد قرارداد روی پروژه‌ها را تعقیب و با بخش خصوصی رقابت می‌کنند...». شهرداری نیز به دلیل مخارج بالای اداره شهر، تخلفات از برنامه را به نحو ضمنی مجاز دانسته و آن را به منبعی برای درآمدزایی خود تبدیل کرده است. بنابراین اقتصاد و پول مبنای کنش‌های دخیلان در بخش‌های مختلف شهر است. «کمی‌گرایی» از دیگر ویژگی‌های این زمینه است؛ طبیعتاً محوریت پول در شهرسازی غلبه کمیت را به دنبال داشته و سود اقتصادی عرصه بروز کیفیت را مخدوش کرده است. حمید می‌گوید: «فت کیفی و کمی‌شدیدی در همه سطوح کلان تا خرد نظام برنامه‌ریزی کشور اتفاق افتاده است و برنامه‌ها کارایی سابق را ندارند...»؛ در این شرایط لازم است مقوله کیفیت در اولویت نگرش برنامه‌ریزان نسبت به توسعه شهری قرار گیرد.

مؤلفه زمینه‌ای دیگر «فرهنگ برنامه‌ریزی» است؛ برنامه‌ریزی برای اثربخشی در جامعه نیاز دارد که به یک مقوله فرهنگی تبدیل شده و در همه بخش‌های زندگی فردی و اجتماعی مردم جریان یابد؛ درحالی‌که در ایران علاوه بر اینکه برنامه‌ریزی مفهومی نوظهور است، تغییرات مکرر و مداوم جامعه و سیاست‌های حاکم بر آن، منجر به ناپایداری عمیق شده و عملاً فرصت برنامه‌ریزی برای آینده را از مردم گرفته است. سیاوش می‌گوید: «برنامه‌ریزی باید به یک روحیه و عادت روزمره برای مردم و به‌ویژه برای خود برنامه‌ریزان تبدیل شده باشد...». همچنین سپیده اشاره می‌کند: «در بسیاری از نقاط دنیا برای تحصیل در رشته‌های حساسی مثل پزشکی که با جان مردم در ارتباط است، اولویت با داوطلبانی است که آن رشته در خانواده آن‌ها دارای سابقه بوده باشد؛ به نظر من برنامه‌ریزی شهری نیز چنین رشته حساسی است و ارتباط بین نسلی می‌تواند در قوام آن مؤثر باشد...». در صورتی‌که برنامه‌ریزی به فرهنگی ریشه‌دار در یک جامعه تبدیل شده باشد، هرگز نمی‌تواند در قالب چند آیین‌نامه و دستورالعمل تقلیل یابد، درحالی‌که عمده‌تاً رویکرد برنامه‌ریزی شهری در ایران، تقلیل‌گرا، تقلیدی و کمیت‌گرا (برخلاف فرهنگ که عمده‌تاً پدیده‌ای کیفی تلقی می‌شود) بوده است.

¹ Urban primacy or urban macrocephaly

² Contextual Conditions

محور بعدی بحث «ضعف نهادی» است که به موضوع فقدان یا ناکارآمدی مؤسسات، نهادها، اصناف و ادارات دولتی، عمومی و خصوصی می‌پردازد که مستقیم یا غیرمستقیم به حوزه شهرداری ارتباط دارند؛ اصولاً ثمردهی برنامه‌های شهری در گرو وجود نهادهای حمایت‌کننده‌ای است که در تمام فرایند تهیه تا اجرای برنامه، بتوانند زمینه تحقق مراحل را فراهم کنند؛ در غیر این صورت و برای مثال، هر چند برنامه‌های شهری با الگوی مشارکتی تدوین شوند، اگر نهاد حامی تحقق مشارکت در بستر جامعه وجود نداشته باشد، برنامه نمی‌تواند در اهداف خود موفق شود. همچنین نقش نهادهای پشتیبان که به تهیه داده‌ها و اطلاعات می‌پردازند، در عرصه شهرداری بسیار مهم است؛ سهراب می‌گوید: «سال‌های سال برنامه‌ریزی شهری در ایران مبتنی بر آمار جمعیت دریافتی از مرکز آمار بوده که به واسطه عدم پیش‌بینی صحیح تغییرات جمعیت، عملاً برنامه‌ها بلااستفاده شده و گویی روی آب شهرداری کرده‌ایم...». یا اسماعیل در مصاحبه خود این‌طور اشاره کرده است: «در ساختار شهرداری ایران اصلاً نهاد یا سازمان مشخصی پیش‌بینی نشده است که نقش نظارت و ارزیابی طرح‌ها پس از تصویب را داشته باشد و به همین دلیل از تجارب درسی حاصل نشده و اشتباهات تکرار می‌شوند...». ناهماهنگی بین نهادهای فعال در تقسیم وظایف اداره شهر از دیگر مقولاتی است که بیانگر فقدان سیستم ساختارمند در هدایت شهر بوده و بر ناکارآمدی نظام شهرداری ایران افزوده است.

محور دیگری که به وضوح زمینه شهرداری در ایران را مخدوش کرده، جایگاه شهرداری در عرصه نظر و عمل به‌عنوان یک «دانش غیربومی» است؛ الگوهای رایج در هر دو عرصه آموزش و حرفه شهرداری ایران غالباً وارداتی و تقلیدی است که از کشورهای توسعه‌یافته به عاریت گرفته شده‌اند. فرخ می‌گوید: «زبان رایج در شهرداری ما غیر تألیفی و ترجمه‌ای است؛ آن‌هم ترجمه‌ای ناتمام و کمتر فهم شده...». یا سیاوش می‌گوید: «ما در شهرداری ایران نه تنها نظریه بومی به معنای واقعی نداریم، بلکه هیچ‌گاه زمینه مساعد برای پرداخت نظریه هم نداشته‌ایم و اصولاً متفکرین ما برای نظریه‌پردازی ذهن آزاد نداشته و دغدغه‌های زندگی روزمره آن‌ها را محدود کرده است...». علاوه بر وارداتی بودن الگوها و مدل‌های رایج در برنامه‌ریزی شهری، باید به این مقوله نیز توجه داشت که واردات ایده‌ها اغلب ناتمام بوده و تنها بخشی از ایده وارد شده که آن‌هم دچار تفسیر به رأی است و با اصل خود فاصله زیادی دارد. چنانکه سعید در مصاحبه خود می‌گوید: «الگوهای تقلیدی رایج در نظام شهرداری ایران در بیشتر موارد با ذهن، توانایی و سطح اختیار برنامه‌ریز ایرانی تناسبی ندارد...». این در حالی است که شهرداری ایران با بیشتر از ۶ دهه سابقه فعالیت، هنوز نتوانسته رنگ و بوی سرزمینی به خود گرفته و با شناخت صحیح از جامعه ایران به فعالیت در آن بپردازد، لذا همچنان رویکرد مصرفی و عدم استقلال در آن حاکم است و به‌رغم تجارب ناموفق، به الگوبرداری از جوامع غربی ادامه می‌دهد. ششمین محور در شرایط زمینه‌ای «بی‌قانونی» است که از جمله مقولات پرتکرار در مصاحبه‌ها بوده و تقریباً همه متخصصین به آن اشاره کرده‌اند؛ محسن می‌گوید: «هر قدر برنامه‌های توسعه شهری با دقت و نظم تدوین شده باشند، در شرایطی که قانون در عرصه جامعه حاکمیت مطلق نداشته باشد، تحقق توسعه امری دور از ذهن و ناممکن خواهد بود...». بی‌توجهی به قانون در زمینه شهرداری ایران جدیت بیشتری دارد؛ چنانکه فرخ بیان می‌کند: «بی‌اعتباری و فقدان ضمانت اجرایی از پیش‌فرض‌های برنامه‌های شهری شده و طرح‌ها پس از تصویب بارها و بارها تغییر کرده و با اصل اولیه خود تفاوت بسیار پیدا می‌کنند...». بی‌قانونی و روابط پنهان قدرت، تولیدکننده نا عدالتی فضایی - شهری هستند (Rafieian, Ghasemi, & Nouzari, 2019). یا جلال می‌گوید: «شهرداری ایران دچار استبداد است و در ارتباط با قوانین حاکم بر آن برابری وجود نداشته و استثنائات فراوانی مطرح می‌شود...». بیان نمونه‌های متعدد از قانون‌گریزی در شهرداری ایران به نحوی است که گویی این رشته اساساً مرجعیت قانونی خود برای اداره شهر را به‌کلی از دست داده است؛ عارف می‌گوید: «نبود فضای دموکراتیک در عرصه شهرداری و فقدان حکمیت قانون در رابطه میان مردم و مدیران شهری از بزرگ‌ترین آسیب‌های مبتلا به شهرداری ایران است...» و یا مهدی می‌گوید: «شهرداری‌ها در موارد فراوانی تخطی از قانون را توسط توسعه‌گران بخش خصوصی در شهر به‌انحاء مختلف مورد حمایت قرار داده و از آن با هدف تأمین منابع مالی لازم برای اداره امور شهر استفاده می‌کنند...». به نظر می‌رسد قانون‌مداری از ملزومات محوری در اداره جامعه به‌طور کلی و در عرصه شهرداری به‌طور خاص است؛ دامنه وسیع تخلفات مشهود از برنامه‌های شهری لزوم بازنگری الگوها به‌منظور توزیع متوازن منافع، کاهش میزان تفسیرپذیری ضوابط و معیارها و نیز مسدودسازی راه‌های تخلف را مطرح می‌کند؛ همچنین تعریف نهادهای نظارتی تخصصی واجد اختیار و با مرجعیت قانونی می‌تواند بخشی از بی‌قانونی فعلی را کاهش دهد.

شرایط مداخله‌گر

در الگوی پارادایمی، شرایط مداخله‌گر^۱ عبارت از عواملی هستند که می‌توانند تأثیر شرایط علی را تعدیل یا تقویت کنند و همچنین به‌عنوان تسهیل‌کننده یا محدودکننده در اجرای راهبردها عمل نمایند. در این قسمت ۶ عامل «ناهماهنگی»، «لزوم اخلاق‌گرایی»، «غلبه کالبدگرایی»، «فاصله نظر و عمل»، «ضعف سرمایه انسانی و دانش» و «حقوق مالکیت» در بین محورهای مصاحبه به‌عنوان عامل مداخله‌گر شناسایی شده‌اند که در ادامه به تبیین آن‌ها می‌پردازیم.

نخستین محور در این بخش «ناهماهنگی» است که در ابعاد مختلف توسعه شهری مشهود است؛ از جمله فرخ می‌گوید: «در مورد مرجع نهایی تصمیم گیر و تصویب‌کننده طرح‌های شهری ابهام و ناهماهنگی وجود دارد...». یا اسماعیل می‌گوید: «بهدادهای فعال در زمینه توسعه شهر، هماهنگی و ارتباطی با نهادهای فعال در سایر عرصه‌های توسعه مثل اقتصاد و اجتماع ندارند...». همان‌طور که اشاره شد مسئله ناهماهنگی بسیاری از عوامل علی را در ارتباط با توسعه شهری و رویکردهای مربوط به آن تقویت کرده است، از جمله تناقض میان نظامات مختلف شهر (کالبدی، کاربری، حمل‌ونقل و...)، غلبه الگوی برنامه‌ریزی بخشی و عدم تناسب با برنامه‌های فرادست و پایین‌دست و همچنین ناهماهنگی میان تخصص‌های فعال در مهندسی مشاور شهرساز منجر به بروز شرایطی شده است که به تعبیر جلال: «گویی در عرصه شهرسازی ایران به‌رغم ۶ دهه فعالیت هیچ انباشت تجربی وجود نداشته و همه کارها از ابتدا آغاز می‌شوند...». محور دیگر بحث «اخلاق‌گرایی» است. در این ارتباط سعید می‌گوید: «رواج فساد و بی‌اخلاقی در ارکان مختلف خرد تا کلان توسعه شهری در ایران فرایند شهرسازی را مختل کرده است...»؛ اخباری که به‌طور مداوم در رسانه‌ها در زمینه تخلفات اداری در ارکان مدیریت شهری انعکاس می‌یابد، بیانگر وجود فساد و ناکارآمدی در این زمینه است. این در حالی است که به تعبیر سپیده: «پایبندی به اصول اخلاق حرفه‌ای و احترام به حقوق دیگران، حداقل در بین مهندسی مشاور، می‌تواند نظام شهرسازی ایران را متحول کند...». مقوله اخلاق در اندیشه پراگماتیسم دارای اهمیت بالایی است و بخشی از دلایل مربوط به تأکید بر انعطاف‌پذیری در الگوهای پراگماتیستی، ناشی از افزایش توان انطباق طرح با زمینه، با هدف لحاظ کردن معیارهای اخلاقی در رعایت حقوق شهروندان است. محور بعدی مقوله «غلبه کالبدگرایی» است؛ تمرکز روی ابعاد کالبدی شهر از مقولاتی است که از ابتدای رسمیت یافتن شهرسازی در ایران وجود داشته و هنوز بر آن تأکید می‌شود. یکی از دلایل این مسئله به‌نحوی که سیاهش اشاره می‌کند: «بنیان‌گذاری رشته شهرسازی در ایران غالباً توسط معماران صورت گرفته و طبیعی است که در نگاه آن‌ها ابعاد کالبدی و زیباشناختی در اولویت باشد...»؛ اما سیطره نگاه یک‌سویه کالبدگرا در مجموع به نفع توسعه شهری نبوده و بر هر چه بیشتر کمی شدن و پول‌محوری شهرسازی دامن زده است و ضمناً منجر به غفلت از ابعاد زیست‌محیطی، اجتماعی و اقتصادی شهر شده است. محور دیگر «فاصله نظر و عمل» است که در بسیاری از متون متأخر شهرسازی در جهان مترقی نیز مورد بحث قرار گرفته و برای پر کردن این شکاف تلاش‌های زیادی صورت گرفته است؛ اما نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهد این فاصله در شرایط ایران بسیار زیادتر (و گاهی بحرانی) بوده و آنچه برنامه‌ریزان شهری انجام می‌دهند با آنچه در ذهن دارند، فاصله بسیار زیادی دارد و به‌هیچ‌وجه با یکدیگر قابل انطباق نیست. در این زمینه مهدی می‌گوید: «به دلیل تفاوت زیاد آنچه اجرا می‌شود با آنچه برنامه‌ریزان ارائه کرده‌اند، شاهد عدم مسئولیت‌پذیری مشاوران نسبت به طرح‌های پیشنهادی آن‌ها هستیم...». شرایط حاکم بر نظام شهرسازی ایران این فاصله را به مقوله‌ای بدیهی تبدیل کرده و بارها در جلسات فنی با دستگاه‌های کارفرمایی این عبارت خطاب به مشاوران شنیده می‌شود: «حرف‌هایی که شما می‌زنید مربوط به دانشگاه است و در اینجا موضوعیت ندارد»؛ درحالی‌که موفقیت نظام شهرسازی کشور در گرو تطبیق حداکثری دو عرصه حرفه و دانشگاه است. محور مداخله‌گر بعدی «ضعف سرمایه انسانی و دانش» است؛ سرمایه انسانی شهرسازی ایران در پی رکودهای مکرر بخش توسعه شهری در سال‌های اخیر، اکیداً دچار صدمه شده و زنجیره انتقال تجارب بین نسلی بریده شده است. از سوی دیگر نادیده انگاری تخصص از سوی مدیران (و گاهی مردم)، منجر به افت جایگاه و منزلت این رشته شده و آن را دچار نوعی سرکوب کرده است؛ حمید می‌گوید: «جایگزینی معیارهای ایدئولوژیک با معیارهای دانش و تخصص در بدنه انسانی توسعه شهری از مهم‌ترین آفت‌هاست...». همچنین تکرر دانشگاه‌های ارائه‌دهنده این رشته و ساده‌سازی مباحث تدریس، در عین کمبود شدید فرصت‌های شغلی، شهرسازی را برخلاف ماهیت آن به رشته‌ای ساده و کم‌اهمیت در اذهان عمومی دانشجویان تبدیل کرده و طبعاً نمی‌تواند در عرصه عمل حرفی برای گفتن داشته باشد؛ اسماعیل می‌گوید: «عدم تعریف فرصت‌های شغلی مرتبط در تناسب با تعداد فارغ‌التحصیلان دانشگاهی شهرسازی یک آسیب جدی است...» و حمید راهکار برون‌رفت از این شرایط را چنین بیان کرده است: «لزوم تربیت متخصصین جدی از طریق پویایی، تنوع مقولات آموزشی، به‌روزرسانی و بومی‌سازی دانش و همچنین

¹ Intervening Conditions

تجربه محوری در فرایند آموزش شهرداری...» به‌هرروی در شرایط فعلی به تعبیر سعید: «کم‌رنگ شدن معیارهای تخصصی و استفاده از افراد فاقد تخصص در مراجع حساس نظام شهرداری...» از جمله مسائلی است که منجر به افول جدی کیفیت دانش شهرداری در ایران شده است. آخرین محور در این بخش، مبحث «حقوق مالکیت» است؛ به تعبیر عارف: «سال‌های طولانی است که شهروندان ما بر روی اموال مردم برنامه‌ریزی کرده و رنگ لکه‌های کاربری را به‌سادگی تغییر داده‌اند...» نادیده‌نگاری حقوق مالکیت از مهم‌ترین مسائلی است که علاوه بر تأثیر در فرم کالبدی شهر، نظام اقتصاد و گردش مالی و نیز رضایت یا ناراضی شهروندان را در پی داشته است. تأکید بر تقویت الگوهای برنامه‌ریزی دموکراتیک و عرصه‌های تحقق آن در شهر می‌تواند زمینه هماهنگی، تأمین و احترام به حقوق مالکیت و دارایی‌های شخصی و عمومی شهروندان را فراهم نماید.

راهبردها

راهبردها به کنش‌های خاصی اشاره دارند که از پدیده محوری ناشی می‌شوند؛ در این پژوهش پدیده محوری «نقص و ناکارآمدی رویکرد برنامه‌ریزی در مسیر توسعه شهری» است که بر مبنای مصاحبه‌های انجام‌شده، راهبردهای اولیه‌ای برای برون‌رفت از این شرایط تبیین شده که در ۴ محور قابل دسته‌بندی است: «بازنگری مفاهیم»، «ایجاد شناخت عمیق و مردم‌نگارانه^۱»، «لزوم تفکر جمعی» و «تقویت اصناف»؛ در ادامه به تبیین راهبردهای مزبور پرداخته‌ایم.

محور نخست در این بخش «بازنگری مفاهیم» است؛ بسیاری از مفاهیم اولیه و ظاهراً بدیهی در شهرداری، دچار ابهام و تغییرات اساسی شده و با فاصله زیاد از معنای اصلی خود مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ برای مثال مفهوم آینده، در عین حال که یکی از مؤلفه‌های اصلی برنامه‌ریزی تلقی می‌شود، در شهرداری ایران دچار ابهام عمیق است، زیرا مفهوم زمان به معنایی که در عرصه برنامه‌ریزی کاربرد دارد، دچار کژفهمی شده است. به‌زعم محمدعلی: «یکی از دلایل بروز این‌گونه مشکلات به حاشیه رفتن مفهوم انسان، به‌عنوان سوژه محوری شهرداری است...». اساساً با افزایش تغییرات در سال‌های پایانی هزاره دوم، تکیه بر روش‌های برنامه‌ریزی که مبتنی بر پیش‌بینی است، نمی‌تواند پاسخگوی نیازهای مدیریت شهرها و کشورها در مقیاس بزرگ باشد. بار سنگین عدم قطعیت‌ها و ظهور رویدادهای منقطع شرایط را به‌گونه‌ای تغییر داده است که پیش‌بینی آینده برای برنامه ریزان ممکن نیست. از طرفی در برنامه‌ریزی منطقه‌ای و شهری تغییر نگرش از پیش‌بینی به آینده‌نگری ضروری است (Zali, 2013). از سوی دیگر آنچه شهرداری باید برنامه‌های خود را معطوف به آن تنظیم کند، انسان و نیازهای اوست. در غیر این صورت به تعبیر سیاوش: «شهرداری به دانشی موهوم بدل می‌شود؛ زیرا در جهان واقع انعکاس ملموس و مطلوبی ندارد...» یا ناصر می‌گوید: «شهرداری در ایران دچار معنا‌ناختگی شده است، چون نمی‌تواند پاسخی برای مطالبات همگانی ارائه دهد...». محور بعدی در این بخش لزوم «ایجاد شناخت عمیق و مردم‌نگارانه» نسبت به شهر و شهروندان است؛ به‌عبارت‌دیگر مرحله شناخت به‌عنوان یکی از نخستین گام‌های برنامه‌ریزی شهری، عمده‌تاً نوعی شناخت سطحی، کلیشه‌ای و غیرواقعی بوده است و طبعاً فقدان شناخت صحیح نسبت به پدیده‌ای مثل شهر نمی‌تواند زمینه‌ساز ارائه راه‌حل‌های مطلوب باشد. اسماعیل می‌گوید: «یکی از ضروری‌ترین مقولات در نظام شهرداری ایران، توجه به نیازهای انسان امروزی با همه ویژگی‌های فردی است که در جهان کنونی زندگی می‌کند...». لذا برداشت‌های سنتی و برخاسته از صفات موهوم اطلاق شده به ایرانیان، نمی‌تواند مبنای شناخت از انسان امروزی باشد. اما تأکید بر مردم‌نگاری به‌منظور حصول شناخت از شهروندان، ممکن است نیازمند زمان طولانی زندگی مشترک برنامه‌ریز با شهروندان و در زیست‌جهان آن‌ها باشد که غالباً امکان‌پذیر نیست؛ درست به همین دلیل است که مشارکت و استفاده از دانش مردم محلی، بهترین زمینه برای حصول شناخت از جهانی ذهنی و زیستی آن‌هاست. به‌خصوص در شرایطی که به قول سهراب: «توداری و عدم صراحت عمده مردم ایران در مکالمات شفاهی، سطح اعتمادپذیری به این شیوه برای حصول شناخت از زندگی آن‌ها را کاهش می‌دهد...». همچنین سیاوش در تبیین پیچیدگی به دست آوردن شناخت از شهر به این نکته مهم اشاره می‌کند: «شهر را برنامه‌ریزان نمی‌سازند، بلکه شهر با نیروهای درونی خودش حرکت می‌کند و وظیفه شهروندان شناخت درست این نیروها و نحوه بازتاب آن‌هاست...». بنابراین مطالعه خواسته‌های ضمنی شهروندان که در رفتارهای ایشان منعکس می‌شود (نه لزوماً مطالبات صریح آن‌ها) می‌تواند ابزار مؤثری در شناخت بخشی از این نیروها باشد.

محور سومی که بر اساس مصاحبه‌های انجام‌شده می‌توان برای آن کیفیت راهبردی قائل شد «لزوم تفکر جمعی» است؛ محسن می‌گوید: «اصولاً تصمیمات جمعی به واقعیت قرابت بیشتری دارند؛ لذا اجماع در فرایند تصمیم‌گیری می‌تواند نتایج مطلوب‌تری برای برنامه‌ریزی داشته باشد...» یا در همین راستا حمید می‌گوید: «به‌شدت نیاز داریم که از غلبه روحیه فردگرایی در بخش‌های مختلف فرایند شهرداری عبور

¹ Ethnographic

کنیم...» به نظر می‌رسد ارتقای درک عمومی از مفهوم «دیگری^۱» یکی از ضرورت‌های فرهنگی است که می‌تواند در آموزش‌های رسمی شهروندان از دوران کودکی قرار گیرد تا به تدریج آثار مطلوب آن در فرایند برنامه‌ریزی منعکس گردد. راهبرد چهارم «تقویت اصناف» است؛ به واسطه اهمیت نقش بخش خصوصی در فعالیت‌های شهرسازی، همواره توجه به اصناف و فعالیت انجمن‌های مستقل و واسط در برقراری ارتباط مشاوران با دولت و مردم، یکی از کانون‌های اصلی در زنجیره اقدامات برنامه‌ریزان ایرانی بوده است. اما اخیراً به واسطه تشدید فشارهای اقتصادی فعالیت این نهادها (مثل انجمن صنفی مهندسان مشاور معمار و شهرساز) دچار چالش شده است. اما به تعبیر جلال: «فعالیت‌های صنفی می‌تواند در تبیین و تثبیت نقش شهرسازی در توسعه شهری نقش مؤثری داشته باشد...»، یا در همین ارتباط سپیده می‌گوید: «جامع صنفی و برگزاری جلسات منظم در آن‌ها می‌تواند به تقویت دیدگاه انتقادی نسبت به شرایط موجود شهر کمک شایسته نماید...». اصولاً بازنگری در بنیان‌های نظام شهرسازی ایران، نیازمند حرکت به سمت الگوهای مردم‌محور و خودبنیادی است که از دل اجتماعات تخصصی و شهروندی بروز و ظهور می‌نمایند.

پیامدها^۲

پیامدها شامل خروجی‌های تأثیرگذاری است که از اجرای راهبردها ناشی شده و ممکن است مشهود یا نامشهود باشند، همچنین نشان‌دهنده تأثیرات مثبت یا منفی اقدامات انجام‌شده هستند. در این پژوهش ۴ محور «نامشارکتی»، «منفعت‌گرایی»، «تخصیص‌زدایی» و «بی‌انگیزگی» به‌عنوان پیامد شناسایی شده و مورد بررسی قرار گرفته‌اند. به‌رغم برخی دیدگاه‌ها که این قبیل پیامدها را صفات تثبیت‌شده در اندیشه و رفتار شهروندان ایرانی تلقی می‌کنند، این ویژگی‌ها غالباً سازوکارهای بقا (Piran, 2009) و نوعی واکنش شهروندان به‌منظور تلاش برای انطباق با شرایط است.

نخستین محور در این بخش «نامشارکتی» است که عمدتاً ناشی از بی‌اعتمادی فراگیر در جامعه شهروندی نسبت به نهادهای تخصصی و مدیریتی بروز کرده و لذا افراد نسبت به آینده شهر احساس مسئولیت نمی‌کنند. سهراب بر اساس تجارب خود می‌گوید: «در اندک پروژه‌های مبتنی بر الگوهای مشارکتی مردم عادی حضور ندارند و نهایتاً نگاه‌داران ابقای نقش می‌کنند...»، همچنین جلال می‌گوید: «نامشارکتی ناشی از فقدان جایگاه حقوقی- قانونی و نهادسازی و نیز ضعف دانش عمومی مشارکت است...». این در حالی است که به تعبیر عارف: «مشارکت عرصه‌ای برای تمرین دموکراسی شهروندان از طریق مطالبه منافع و ایجاد تضاد منافع با سایر شهروندان است...»؛ بر این اساس مشارکت ضمن اینکه می‌تواند منجر به تسهیل فرایند تهیه و اجرای برنامه‌ها شود، زمینه ارتقای سبک زندگی و تقویت روحیه حساسیت و مطالبه‌گری شهروندان را نیز فراهم می‌کند، البته در صورتی که مشارکت در معنای کامل آن روی داده و به قول محسن: «مردم و برنامه‌ریزان بتوانند در کنار مدیران، از گام‌های نخستین تا انتهای فرایند حضور مؤثر داشته باشند...». محور بعدی «منفعت‌گرایی» است؛ این مفهوم در ذات خود مثبت و عامل ایجاد پویایی و تحرک در جامعه است، منتهی زمانی می‌تواند مؤثر و مطلوب واقع شود که تضاد منافع فردی منجر به عدم تحقق منافع همگانی نشود. به‌ویژه تمرکز برنامه‌ریزی شهری روی توزیع متوازن «منافع»، به عبارتی تلاش برای توزیع متوازن «منافع» است و لذا در مرکز توجه گروه‌های صاحب قدرت قرار گرفته و عرصه‌ای برای رانت و رقابت‌های ناسالم می‌گردد. متأسفانه در شرایط کنونی ایران تمرکز عمده روی منافع فردی- گروهی است و تحقق آن‌ها، تقریباً همه ابزارها را توجیه می‌کند. محسن می‌گوید: «تأکید بر منافع بخشی و گروهی، منجر به تشدید موانع در مسیر توسعه شهری شده است...»، یا به تعبیر حمید: «اولویت منافع فردی- گروهی نسبت به منافع همگانی بلندمدت از مهم‌ترین موانع تحقق توسعه شهری در ایران است...».

از دیگر پیامدهای شناسایی شده در این بخش مقوله «تخصیص‌زدایی» است؛ به عبارت دیگر مجموعه عوامل، زمینه‌ای را به وجود آورده که دیدگاه کارشناسی در عرصه توسعه شهری به حاشیه رانده شده و عملاً جایگاه و اثرگذاری خود را از دست داده است. محمدعلی می‌گوید: «تقلیل جایگاه شهرسازی از یک دانش تخصصی اثرگذار به یک فعالیت فنی فرمان‌پذیر آن را از ماهیت خود دور کرده است...»، یا عارف بحث را فراتر از تخصیص‌زدایی تصویر کرده و آن را دچار بحران می‌داند: «جایگاه برنامه‌ریز در ایران از مصلح اجتماعی به عنصری مخرب و علیه توسعه تقلیل یافته است...». عدم مرجعیت دانش برخاسته از دیالکتیک بومی و جهانی و همین‌طور بی‌توجهی نهادهای تصمیم‌گیر به محتوای طرح و برنامه‌ها و لزوم اجرای قسمت‌های مختلف آن، از جمله مسائلی است که نیاز به شهرسازی در قالب یک رشته فنی و راهگشا را تقریباً منتفی کرده است. آخرین محور مورد بررسی در این قسمت مقوله «بی‌انگیزگی» است که از جمله پیامدهای مخرب فضای کنونی شهرسازی

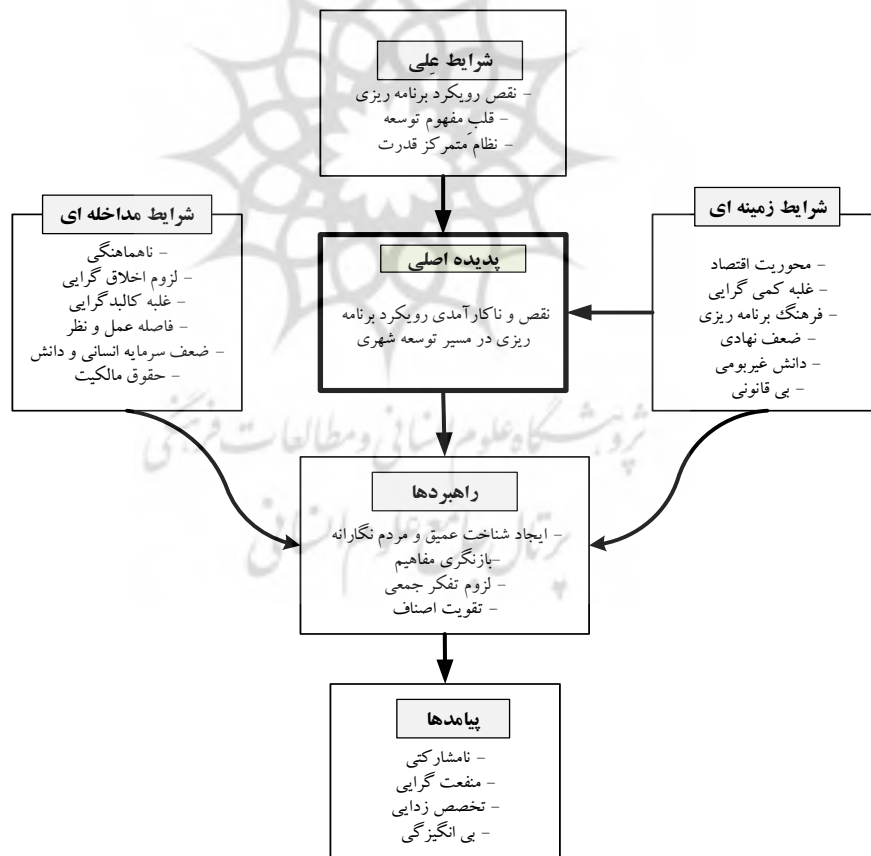
¹ Otherness

² Consequences

ایران بوده و عملاً بازدهی آن بخش از نیروی انسانی که هنوز در این حوزه فعالیت می‌کنند را به حداقل رسانده است. بروز این سطح از بی‌انگیزگی در میان فعالان عرصه شهرداری دلایل مختلفی دارد، از جمله فرخ با سابقه بیش از ۵۰ سال فعالیت در این رشته می‌گوید: «به واسطه مداخلات و تغییرات گسترده دستگاه‌های کارفرمایی در خروجی پروژه‌ها، احساس بی‌حاصلی و ناکامی عمیقی به متخصصین دست داده است...» یا ناصر می‌گوید: «تنگنای مالی و افت منزلت این رشته، منجر به از بین رفتن اعتماد به نفس شهروندان شده و در نتیجه در کارهای آن‌ها خلاقیت و نوآوری بسیار کمتر دیده می‌شود...». اصولاً هویت و کیفیت عملکرد هر دانشی در حوزه عمل، وابسته به ویژگی‌های کمی و کیفی سرمایه‌های انسانی آن رشته است. بروز بی‌انگیزگی فردی و جمعی در بین شهروندان، صدمه‌ای عمیق و بنیادین به فرایند توسعه شهری وارد کرده و بهبود این شرایط نیازمند گذر زمان طولانی خواهد بود.

پدیده اصلی^۱ (مقوله مرکزی)

نگاه به مقوله برنامه‌ریزی شهری و جایگاه آن در جامعه ایران، برایند شرایط مختلفی است که در عرصه‌های سیاست، اقتصاد، فرهنگ فردی و جمعی، روابط اجتماعی و تعامل میان حاکمیت و مردم به صورت روزمره مشهود است که البته ریشه در سیری تاریخی و بلندمدت دارد. به نظر می‌رسد نگرش نسبت به این دانش - حرفه که قاعدتاً محصول آن می‌بایست توسعه شهری باشد، دچار کمبودها و برخی اختلالات اساسی است که به تدریج منجر به دگرگونی مفهوم برنامه‌ریزی شهری و فاصله گرفتن آن از ماهیت اصلی و مورد انتظار شده است؛ تا جایی که تطبیق بین دو عرصه عمل و نظر و همچنین دیالکتیک میان برنامه‌ریزی شهری در ایران و در کشورهای موقی، بیانگر مفارقت زیاد است. لذا بخش مهمی از ناکارآمدی‌های مشهود در فرایند توسعه شهری ایران، ناشی از عدم بلوغ و لغزش رویکرد نسبت به مفهوم برنامه‌ریزی است. بر این اساس عبارت «نقص و ناکارآمدی رویکرد برنامه‌ریزی در مسیر توسعه شهری» به‌عنوان پدیده اصلی این پژوهش، از فرایند تحلیل پارادایمی یافته‌ها استخراج شده است.

شکل ۲. نمودار تحلیل پارادایمی یافته‌ها

¹ Central phenomenon

نتیجه‌گیری

تحلیل پارادایمی انجام‌شده بر روی یافته‌های پژوهش در ۵ محور: شرایط علی، شرایط زمینه‌ای، شرایط مداخله‌گر، راهبردها و پیامدها، پیرامون مقوله محوری: «نقص و ناکارآمدی رویکرد برنامه‌ریزی در مسیر توسعه شهری»، در تلفیق با ۴ دسته مفاهیم محوری شناسایی شده در برنامه‌ریزی پراگماتیستی شامل: حاکمیت سیاسی، مشارکت همگانی، حقیقت و معنی و رویکرد انتقادی، چارچوبی است که می‌تواند بحث مقاله حاضر را به‌منظور جستجوی پاسخی برای پرسش‌های اولیه و اهداف پژوهش ساماندهی کند؛ یعنی دو مقوله: ارائه تعریف پراگماتیستی از شهرسازی در ایران و سپس بررسی فرصت‌های برخاسته از این تعریف و نگرش حاکم بر آن، در برون‌رفت از کاستی‌ها و فراهم‌سازی زمینه بازنگری در ساختارهای موجود شهرسازی ایران، محورهای اصلی این بخش را تشکیل می‌دهند.

بسیاری از مؤلفه‌های شناسایی شده در دسته‌بندی ۵ گانه تحلیل پارادایمی، به‌ویژه محورهای مطرح‌شده در شرایط علی و شرایط زمینه‌ای، مقولاتی هستند که ریشه تاریخی در جامعه ایران داشته و ایجاد تغییر در آن‌ها نیاز به زمان طولانی دارد. بدیهی است که برنامه‌ریزی شهری نمی‌تواند منتظر بماند تا این تغییرات بروز کرده و بعد به شرایط مطلوب نزدیک شود، بنابراین راهکار عقلانی در این شرایط تطبیق حداکثری برنامه‌ریزی شهری با مؤلفه‌های جاری، از طریق شناخت صحیح آن‌هاست. از جمله بارزترین مؤلفه‌های پراگماتیسم، تقابل ذاتی آن با رویکردهای آرمانی است (Harrison, 2002)؛ لذا یکی از کاربردهای پراگماتیسم در شهرسازی ایران می‌تواند این باشد که از طریق همسازی با سازوکارهای موجود (با پذیرش کاستی‌های آن) و شناسایی حداقل‌ها، باید بتوانیم فرایندی را مناسب‌سازی کرده و پروژه‌ها را به‌پیش ببریم؛ اینکه منتظر تحقق شرایط بهینه مانده و صبر کنیم که نظام دموکراتیک حاکم شود، اقتصاد متحول شود، فرهنگ برنامه‌ریزی نهادینه شود، مردم رو به رویه‌های مشارکتی بیاورند و... تا شهرسازی وضعیت بهتری پیدا کند، جستجوی یک وضعیت آرمانی است که با ماهیت پراگماتیسم در تناقض است. لذا مرحله «شناخت» در برنامه‌ریزی شهری اهمیت مضاعف پیدا کرده و برای عبور از وضعیت موجود که در آن به‌واسطه عدم شناخت صحیح، غالباً مسیر و پیشنهادات نامناسبی برای تغییر شهر تدوین می‌شود، نیاز به تحول رویکرد شناختی وجود دارد. از این‌رو گذار از شناخت صرفاً توصیفی شهر (چیستی و چگونگی) به سمت تحلیل و تفسیر پدیده‌ها در شهر (چرایی پدیده‌ها)، منجر به حصول شناخت تشخیصی یا غیر توصیفی از شهر شده و می‌تواند عمق و کارکرد مطلوب‌تری را در مرحله شناخت شهر فراهم نماید. در حقیقت تغییر زندگی و جامعه به‌عنوان یکی از اهداف محوری در برنامه‌ریزی شهری هیچ معنایی ندارد جز اینکه بتوانیم هر دوی آن‌ها را تغییر داده و در نهایت «فضای خودمان» را تولید کنیم (Dadashpour & Yazdani, 2019). از سوی دیگر پراگماتیسم هرمنوتیک یا بررسی و تحلیل ارتباط «درک و عمل» الگویی است که می‌تواند در حصول این شناخت مؤثر واقع‌شده و با تمرکز بر اعمال، باورها، تعاملات و رفتارهای شهروندان در شهر، برای فهم علل و زمینه بروز آن‌ها تلاش کرد؛ لذا شناخت مشارکتی و مردم‌نگارانه از محدوده‌های مورد مطالعه ضرورت خواهد یافت. همچنین مشارکت همگانی به‌عنوان یکی از مقولات پرتکرار در نظریه برنامه‌ریزی شهری پراگماتیستی، با تأکید بر تکرار شیوه‌های یادگیری ضمنی و از طریق انجام دادن^۱ مردم و برنامه‌ریزان (Kato & Ahern, 2008)، و همچنین استفاده از ایده «عمل انعکاسی» دونالد شون به‌منظور درک برنامه‌ریزی به‌عنوان یک فرآیند پویا و مشارکتی (De Leo & Forester, 2017)، می‌تواند متضمن دستیابی به شناخت نزدیک به حقیقت از شهر، در چارچوب فلسفه پراگماتیسم باشد. در این راستا تمرکز بر آموزش چندوجهی «شخصیت برنامه‌ریز» (Forester, 1987) راهکاری ضروری است. این آموزش‌ها و تربیت اجتماعی برنامه‌ریز می‌باید منجر به بلوغ نگرش نسبت به برنامه‌ریزی شهری گردد؛ از جمله افزایش نقش بخش خصوصی در تغییرات شکل شهر، ضرورت استفاده از شیوه‌های خلاقانه برای آوردن منطق تجاری-اقتصادی^۲ به عرصه برنامه‌ریزی شهری را تشدید می‌کند (Schoneboom et al., 2022). این در حالی است که بسیاری از سیستم‌های برنامه‌ریزی در حال حاضر در وابستگی به رشد^۳ قفل‌شده‌اند و تنها توسعه مبتنی بر بازار را تشویق می‌کنند که می‌تواند نابرابری‌های اجتماعی را افزایش داده و نتایج نامطلوب زیست‌محیطی ایجاد کند؛ درحالی‌که اصلاح نظام برنامه‌ریزی و تأکید بر توسعه اقتصاد محلی و زیرساخت‌های اجتماعی، می‌تواند زمینه تحقق عدالت اجتماعی و پایداری را فراهم کند (Rydin, 2025). شرایط موجود شهرسازی ایران دچار انگاشت ناصواب از منطق اقتصادی و نیز تقلیل مفهوم توسعه به رشد کالبدی است.

¹ Learning by Doing

² Commercial logics

³ Growth

بخش قابل توجه دیگری از انتقادات و موانع مطرح شده در شرایط کنونی شهرسازی ایران، برخاسته از رویکرد و روش حاکمیت سیاسی در مقیاس فراگیر جامعه و بعد در مقیاس مدیریت شهری است؛ اعمال قدرت از طریق ساختار اداری تمرکزگرا، عملاً وضعیتی را در شهرسازی ایران به وجود آورده است که می‌توان گفت شهر را هرگز شهرسازان نمی‌سازند، بلکه نوعی تخصص‌زدایی اتفاق افتاده و مدیران با سلیقه، ادراک، دانش، ارتباطات و سیاست‌های خاص و اغلب غیرجمعی که دنبال می‌کنند، مسیر آینده شهر را ترسیم می‌کنند؛ این اقدام به عبارتی نفی نقش و توانایی نظام برنامه‌ریزی شهری در فرایند توسعه شهری است که علاوه بر حذف بخش بزرگی از سرمایه‌گذاری‌های انجام شده برای تربیت متخصصین، تجلی رویکرد استبداد محور در اداره شهر است و بی‌توجهی به قوانین، بروز مفاسد و تخلفات، فاصله از اصول اخلاقی و عدالت و سرانجام ناراضی ساکنان را به همراه دارد. به علاوه از آنجا که برنامه‌ریزی نمی‌تواند الزاماً مؤید تصمیمات شخصی و غیر فنی باشد، مورد ستیز واقع شده و در نتیجه برنامه‌ریزان از فرایند توسعه شهری حذف می‌شوند. از سوی دیگر تمرکزگرایی در نظام اداره شهر منجر به بروز پیچیدگی در فرایندها شده و ضعف نهادهای لازم برای پشتیبانی از توسعه در ابعاد مختلف را ایجاد کرده است. به عبارت دیگر گستردگی و پیچیدگی روابط و رویدادها در شهر، امکان نظارت، هدایت و نهادسازی برای آن را توسط یک الگوی خطی و ناکارآمد بالا به پایین سلب کرده است. بازنگری در رویکردهای رایج اداره شهر از طریق تمرکز بر رویه‌های جایگزین پایین به بالا و غیرخطی، با هدف افزایش هماهنگی، تقویت مشارکت و فعالیت اصناف و نهادهای مردمی، ضمن تأکید بر لزوم حرکت تدریجی در حاکمیت سیاسی که عبارت از یکپارچگی و تداوم سیاست‌های کلان اداره شهر است، می‌تواند منجر به اصلاحات و تغییرات جزئی (غیر ناگهانی) و البته مرتبط با یکدیگر باشد. بحث حقیقت و معنی از دیگر مضامینی است که در فرایند مطالعات این پژوهش، مکرر در معرض توجه بوده است؛ برخی دیدگاه‌ها در جستجوی معنی، بیشتر متمرکز بر مفاهیم نظری هستند، اما پراگماتیسم در عمل و جهان واقع به دنبال مفاهیم است. از جمله مفاهیمی که در فرایند توسعه شهری ایران مورد ابهام است، مقوله دموکراسی شهری و فهم عمومی شهروندان از دموکراسی است که معمولاً باید در آموزش‌های آن‌ها وجود داشته باشد. اما با وجود ضعف آموزش و تجارب صریح در زمینه دموکراسی در سطوح مختلف، روحیه دموکراسی خواهی در بین شهروندان ایرانی بسیار غنی است و این مقوله هنگامی که آن‌ها با تعارض منافع مواجه می‌شوند به خوبی جلوه‌گر می‌شود. به عبارت دیگر مطالبه‌گری و جستجوی منافع فردی در پی تحقق عدالت در سطح اجتماعی، تبلوری از فهم و ادراک نسبت به لزوم وجود فضای دموکراتیک در ساختار اداره شهر است. برای مثال وقتی فردی معترض به شهرداری مراجعه می‌کند و می‌گوید روی ملک من که کاربری مسکونی دارد، کاربری دیگر فضای سبز گذاشته‌اند «بدون اینکه نظر من را بپرسند»، او در حقیقت دارد به حق تظییع شده‌ای اشاره می‌کند که اگر دموکراسی شهری وجود داشت، نظر او قبل از هرگونه تصمیم مورد پرسش قرار می‌گرفت و احتمالاً حقیقت ضایع نمی‌شد. بنابراین نوعی نفی دموکراسی اتفاق افتاده که نحوه واکنش شهروند مزبور، نشان از اثبات آن (مطالبه دموکراسی) دارد. به عبارت دیگر در زمینه فرهنگی شهروند ایرانی، عدالت‌جویی و حق‌طلبی (به‌عنوان معیارهای مبنایی تحقق دموکراسی) به‌صورت یک نظام ارزشی و اخلاقی مدار یا به تعبیر بوند اخلاق دموکراتیک (Bond, 2011) وجود دارد، اما مقوله برنامه‌ریزی و تنظیم همه ابعاد زندگی بر مبنای برنامه‌ریزی، هنوز ماهیت فرهنگی پیدا نکرده و یا تبدیل به بخشی از فرهنگ روزمره آن‌ها نشده است. به همین دلیل بازتعریف مفاهیم و رویه‌ها از جمله الزاماتی است که می‌باید در فرایند بازنگری نظام شهرسازی ایران، در چارچوب یک الگوی انتقادی- انطباقی به‌منظور حصول شناخت و هماهنگی با زمینه شهر ایرانی منعکس گردد. از جمله مقولات پرتکرار و سایه‌انداز در فرایند مصاحبه با متخصصین، غلبه نگاه انتقادی نسبت به شهرسازی ایران است؛ به عبارت دیگر در همه زمینه‌های گفتگو محبت به‌سوی نگاه انتقادی معطوف شده و کاستی‌ها و ناکارآمدی‌ها در بخش‌های مختلف مطرح می‌گردید. البته اگرچه تأکید بر رویکرد انتقادی برخاسته از دانش و آگاهی نسبت به مضامین و شناخت از وضعیت موجود است، اما باید به این نکته توجه داشت که به‌رغم وسعت آگاهی و نقد نسبت به شرایط، تحولات شهر همچنان در مسیر مطلوب قرار نگرفته و برنامه‌ها به اهداف خود دست پیدا نمی‌کنند؛ لذا به نظر می‌رسد نقد در شهرسازی ایران سازمان‌یافته نیست و نهادسازی مناسب و زمان‌بندی مطلوب برای ارائه و کاربست آن فراهم نشده است. به عبارت دیگر رویکرد انتقادی بیش از آنکه بتواند راهگشای مشکلات بوده و پروژه‌ها را در مسیر صحیح هدایت کند، به یک شیوه گفتگو (تنها در حد گفتگو)، آن‌هم در مجامع غیرعمومی تبدیل شده و لذا نمی‌تواند تأثیرگذاری مورد انتظار را داشته باشد. اگرچه الگوی مدیریت شهری و فضای حاکم بر آن مبتنی بر قدرت قاهر^۱ (Pansardi & Bindi, 2021) و متمرکز بوده و کمتر انعطاف لازم برای شنیدن و پذیرش نقد را دارد، اما به‌رحال اصناف و فعالان بخش غیردولتی هم نتوانسته‌اند با تمرکز بر ممکن‌ها و حداقل ظرفیت‌های موجود، رویکردهای انتقادی خود را به‌نحوی که با الگوهای جاری تطبیق یافته و بتواند فاصله میان نظر و عمل را تقلیل دهد (Lord, 2014)، ارائه

¹ Power over

دهند. برگزاری محافل تخصصی- مردمی برای انجام مذاکرات خلاقانه^۱ (Innes, 2004 & Forester, 2013) و تقویت گفتگو بین دخیلان در پروژه‌های شهری می‌باید در امتداد جریان‌های انتقادی، به گفتمان تبدیل‌شده و درنهایت صورت عملی پیدا کند؛ درست در همین حلقه پایانی و مرحله تبدیل‌شدن نقد به عمل است که پراگماتیسم موجودیت و حقیقت گفتمان انتقادی را می‌پذیرد، در غیر این صورت از دیدگاه این اندیشه رویکرد انتقادی نه تنها ثمر نداشته، بلکه اساساً وجود نداشته است.

بر اساس نتایج این پژوهش به نظر می‌رسد پراگماتیسم، به‌عنوان یک ابزار فلسفی- روش‌شناختی، می‌تواند به‌مثابه یک پارادایم زمینه را برای بازنگری و بازنویسی فرایندها و روش‌های رایج در توسعه شهری فراهم کند تا در یک چارچوب روشمند شهرسازی ایران به پشتیبانی این الگوی نظری از بحران «فقدان پارادایم» خارج شود. در بازگشت به تعریف پراگماتیستی ارائه‌شده در ابتدای مقاله از ویکرز (برنامه‌ریزی کاری است که برنامه ریزان انجام می‌دهند)، در شرایط فعلی ایران و با توجه به نتایج حاصل از تحلیل داده‌ها، می‌توان گفت «برنامه‌ریزی شهری در ایران کاری است که برنامه‌ریزان شهری می‌خواهند، ولی نمی‌توانند انجام دهند»؛ به‌عبارت‌دیگر سوبه کاملاً انتقادی متخصصین نسبت به شهرسازی ایران و سهم بسیار بزرگ‌تر ایده‌هایی که سعی در پیاده‌سازی آن‌ها داشته اما موانع اجازه تحقق آن‌ها را نداده است، این‌طور نشان می‌دهد که شهرسازی و توسعه شهری در صورت کاهش موانع مزبور می‌تواند نتایج مطلوب‌تری را به دنبال داشته باشد. اما تعریف دقیق‌تر از شهرسازی آینده در ایران که برخاسته از چارچوب مفهومی و نیز تحلیل پارادایمی یافته‌های این پژوهش است و ضمناً مقدمه‌ای را برای بازنگری در فرایندها و روش‌های رایج فراهم می‌آورد، در قالب اندیشه پراگماتیسم می‌تواند چنین باشد:

«شهرسازی دانشی پویا، بینارشته‌ای، زمینه‌گرا و مبتنی بر عمل است که بر اساس شناخت انتقادی و مردم‌نگارانه از شهر و تعاملات و کنش‌های اجتماعی، اقتصادی، محیطی و فرهنگی ساکنان، در یک ساختار حکمروایی شفاف و دموکراتیک، عادلانه، منعطف و تدریجی، با تکیه بر فناوری‌های نوین، تحقق اهداف عملیاتی را در مسیر توسعه یکپارچه و پایدار شهر و پاسخگویی به نیازها و مطالبات شهروندان دنبال کرده و از طریق یادگیری تعاملی^۲ و پایش مستمر و مشارکت‌مبنای اجرای برنامه‌ها، به اصلاح رویه‌های تجربی- نظری پیشین می‌پردازد». این تعریف در نگاه نخست ممکن است آرمانی به نظر رسیده و با شرایط ساختاری حاکم بر نظام توسعه شهری فعلی ایران فاصله داشته باشد، زیرا همان‌طور که قبلاً اشاره شد آرمان‌گرایی با ذات پراگماتیسم در تناقض است؛ اما توجه به این نکته نیز ضروری است که بر اساس اهداف این پژوهش، قرار است که تغییر نگرش کلان نسبت به شهرسازی بر اساس فلسفه پراگماتیسم، و بازنگری در تعاریف و مفاهیم در تناسب با آن، بتواند در مرحله عملیاتی نظام شهرسازی ایران تغییر ایجاد کند و البته این تغییر حتماً نیازمند تغییرات عمیق و بنیادین است؛ ازجمله برنامه‌ریزی شهری در ایران نیازمند تحول از امر فنی به امر سیاسی است (Roshani, S., & Sarrafi, 2021) که ممکن است در شرایط موجود امکان‌پذیر نباشد، اما به‌رحال مؤثر واقع‌شدن برنامه‌ریزی شهری در توسعه شهرهای ایران، درگرو تغییراتی از این قبیل است که گاهی در نگاه نخست آرمانی و ناممکن به نظر می‌رسند. اگرچه در صورت‌بندی تعریف ارائه‌شده سعی بر آن بوده که نهایت هماهنگی ممکن با جامعه ایران (دست‌کم در مقیاس شهروندان و متخصصین) وجود داشته باشد، اما همسازی یک نگرش فلسفی با بستر جامعه نمی‌تواند و نباید منجر به نقض مؤلفه‌های محوری آن نگرش شود؛ به‌عبارت‌دیگر میدان تغییر در بنیان‌های یک نگرش محدود است. به نظر می‌رسد در آینده، تعریف ارائه‌شده همان‌گونه که در اهداف پژوهش تبیین شد، می‌تواند زمینه‌ساز برون‌رفت از کاستی‌ها و ناکارآمدی‌های چندوجهی و مرکب موجود در شهرسازی ایران باشد. وگرنه آنچه از دیدگاه پراگماتیسم در ارتباط با «وضعیت موجود» شهرسازی ایران به‌عنوان تعریف قابل‌ارائه بوده و با آنچه مشاهده می‌شود در هماهنگی کامل است، همان عبارتی است که متناظر با تعریف کلاسیک ویکرز در بالا تبیین گردید.

تعریف پیشنهادی در عین جامعیت نسبی در چارچوب مفاهیم برنامه‌ریزی پراگماتیستی و با هدف برون‌رفت از کاستی‌ها، نسبت به طرح هرگونه دیدگاه انتقادی باز و حتماً نیاز به بازنگری و اصلاح از طریق قرارگیری در عرصه تجربه دارد و می‌تواند در مسیر بلوغ قرار گرفته و در پژوهش‌های نظری- تجربی آینده، تدقیق گردد. اصولاً در ارتباط با آینده شهرسازی در ایران «امیدواری» یک امر کلیدی است؛ باید از حرفه‌مندان، متفکرین و دانشجویان مکرر این سؤال پرسیده شود که «چه می‌توان کرد» و در این شرایط بغرنج، راه‌حل چیست؟ درک پیچیدگی‌های چندوجهی شهر و جستجوی یک فرایند مناسب برای حل مسائل، در عین امیدواری یک نیاز اساسی برای اصلاح و بهبود نظام شهرسازی ایران است.

¹ Creative negotiations

² Interactive Learning

References

- Alexander, E. R. (2005). What Do Planners Need to Know? Identifying Needed Competencies, Methods and Skills. *Journal of Architectural and Planning Research*, 22(2), 91-106.
- Alexander, E. R. (2014). Planning or e-Planning? Implications for Theory, Education and Practice, *International Journal of E-Planning Research*, IGI Global, vol. 3(1), pages 1-15. DOI: <https://doi.org/10.4018/ijepr.2014010101>
- Alexander, E. R. (2016). There is no planning—only planning practices: Notes for spatial planning theories. *Planning Theory*, 15(1), 91-103. DOI: <https://doi.org/10.1177/1473095215594617>
- Alexander, E. R. (2022). Advanced Introduction to Planning Theory. *Planning Theory*, 21(1), 101-105. DOI: <https://doi.org/10.1177/1473095221997085>
- Barati, N. (2006). Challenges have to be faced in the context of urbanism in Iran at the beginning of the 21th century. *The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar*, 3(6), 5-29. (In Persian)
- Barati, N., Mohaghegh Montazeri, M., & Nikpeyma, M. (2020). Rethinking the Conceptual Challenge between Plan and Design in the Discourse of Iran's Urban Development: From Education to Practice. *Urban Planning Knowledge*, 3(4), 15-32. (In Persian) DOI: <https://doi.org/10.22124/upk.2020.14423.1289>
- Batty, S. E. (2006). Planning for Sustainable Development in Britain: A Pragmatic Approach. *The Town Planning Review*, 77(1), 29-40. DOI: <https://doi.org/10.3828/tpr.77.1.3>
- Beauregard, R. A. (2020). Advanced introduction to planning theory (M. Rafeian & M. Ghazaie, Trans.). Tehran: Agah. (In Persian)
- Beauregard, R. A. (2021). Hybrid pragmatisms. *Urban Geography*, 42(10), 1394-1396. DOI: <https://doi.org/10.1080/02723638.2021.1940710>
- Berger, P., & Luckmann, T. (2016). The social construction of reality. In *Social theory re-wired* (pp. 110-122). Routledge.
- Bond, S. (2011). Negotiating a 'democratic ethos' moving beyond the agonistic-communicative divide. *Planning Theory*, 10(2), 161-186. DOI: <https://doi.org/10.1177/1473095210383081>
- Bridge, Gary. (2014). On Marxism, Pragmatism and Critical Urban Studies. *International Journal of Urban and Regional Research*, Wiley Blackwell, vol. 38(5), pages 1644-1659. DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12057>
- Chike, A. B. (2020). An Evaluation of William James' Pragmatic Concept of Truth. *African Journal of Social Sciences and Humanities Research*, 4(4), 11-21. DOI: <https://doi.org/10.52589/AJSSHR-RA80JGIL>
- Creswell, J. W. (2005), *Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research*.
- Dadashpour, H., & Yazdanian, A. (2019). How to Read the Space? From Phenomenological To the Critical Reading of Space. *Urban Planning Knowledge*, 3(2), 1-14. (In Persian) DOI: <https://doi.org/10.22124/upk.2019.14084.1266>
- Davoudi, S. (2015). Planning as practice of knowing. *Planning Theory*, 14(3), 316-331. DOI: <https://doi.org/10.1177/1473095215575919>
- De Leo, D., & Forester, J. (2017). Reimagining planning: moving from reflective practice to deliberative practice- a first exploration in the Italian context. *Planning Theory & Practice*, 18(2), 202-216. DOI: <https://doi.org/10.1080/14649357.2017.1284254>
- Dorstewitz, Philipp. (2008). *Reconstructing Rationality: Agency and inquiry in John Dewey's project as a foundation for social and urban planning*. PhD Thesis submitted to the Department of Philosophy, Logic and Scientific Method at the London School of Economics and Political Science.
- Eagleton, T. (2024). *Culture* (A. Salehi, Trans.). Tehran: Lahita. (In Persian)
- Forester, J. (1987). Planning in the face of conflict: Negotiation and mediation strategies in local land use regulation. *Journal of the American Planning Association*, 53(3), 303-314. DOI: <https://doi.org/10.1080/01944368708976450>
- Forester, J. (1999). Reflections on the future understanding of planning practice. *International Planning Studies*, 4(2), 175-193. DOI: <https://doi.org/10.1080/13563479908721734>
- Forester, J. (2012). From Good Intentions to A Critical Pragmatism. In Randall Crane, and Rachel Weber (eds), *The Oxford Handbook of Urban Planning*, Oxford Handbooks.
- Forester, J. (2013). On the theory and practice of critical pragmatism: Deliberative practice and creative negotiations. *Planning Theory*, 12(1), 5-22. DOI: <https://doi.org/10.1177/1473095212448750>

- Forester, John. (2017). On the Evolution of a Critical Pragmatism. In “Encounters in Planning Thought” book. Published by Routledge.
- Friedmann, J. (2015). *Insurgencies: Essays in planning theory* (M. Rafieian & M. Nazari, Trans.). Tehran: Arman-Shahr. (In Persian)
- Furlong, K., Carré, M.-N., & Guerrero, T. A. (2017). Urban service provision: Insights from pragmatism and ethics. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 49(12), 2800-2812. DOI: <https://doi.org/10.1177/0308518X17734547>
- Glaser, B. G & A. Strauss. (1967). *The Discovery of Grounded Theory*, Chicago: Aldine.
- Gustafson, J. M. (2020). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge* (F. Majidi, Trans.). Tehran: Elmi-Farhangi. (In Persian)
- Hall, D. (2014). Planning and pragmatism: an introductory outline particularly involving the elimination of goal-achievement in the planning process. *Lincoln Planning Review*, 6(1-2), 25-36. DOI: <https://doi.org/10.34900/lpr.v6i1-2.833>
- Harrison, P. (2002). A pragmatic attitude to planning. *Planning futures: New directions for planning theory*, 157-171.
- Healey, P. (2009). The Pragmatic Tradition in Planning Thought. *Journal of Planning Education and Research*, 28(3), 277-292. DOI: <https://doi.org/10.1177/0739456X08325175>
- Heisenberg, W. (2011). *Physics and beyond* (H. Masoumi-Hamedani, Trans.). Tehran: Iran University Press. (In Persian)
- Hoch, C. (1996). What do Planners do in the United States? In *Explorations in Planning Theory*, edited by Seymour J. Mandelbaum, Luigi Mazza, and Robert W. Burchell, 225-240. New Brunswick, NJ: CUPR Press.
- Hoch, C. (1996-b). 'A Pragmatic Inquiry about Planning and Power', in Seymour J. Mandelbaum, Luigi Mazza and Robert W. Burchell (eds), *Explorations in Planning Theory*, New Brunswick, NJ: Center for Urban Policy Research, pp. 30-44.
- Hoch, C. (2016). Utopia, scenario and plan: A pragmatic integration. *Planning Theory*, 15(1), 6-22. DOI: <https://doi.org/10.1177/1473095213518641>
- Hoch, C. J. (1984-a). Pragmatism, Planning, and Power. *Journal of Planning Education and Research*, 4(2), 86-95. DOI: <https://doi.org/10.1177/0739456X8400400203>
- Hoch, C. J. (1984-b). Doing Good and Being Right the Pragmatic Connection in Planning Theory, *Journal of the American Planning Association*, 50:3, 335-345. DOI: <https://doi.org/10.1080/01944368408976600>
- Hoch, C. J. (2007). Pragmatic Communicative Action Theory. *Journal of Planning Education and Research*, 26(3), 272-283. DOI: <https://doi.org/10.1177/0739456X06295029>
- Hoch, C. J. (2017). Pragmatism and Plan-Making. In “Encounters in Planning Thought” book. Published by Routledge.
- Holden, M., & Scerri, A. (2015). Justification, compromise and test: Developing a pragmatic sociology of critique to understand the outcomes of urban redevelopment. *Planning Theory*, 14(4), 360-383. DOI: <https://doi.org/10.1177/1473095214530701>
- Innes, J. E. (2004). Consensus building: Clarifications for the critics. *Planning theory*, 3(1), 5-20. DOI: <https://doi.org/10.1177/1473095204042315>
- Jon, I. (2020). Pragmatism and contemporary planning theory: Going beyond a communicative approach. In J. Wills & R. W. Lake (Eds.), *The power of pragmatism: Knowledge production and social inquiry* (1st ed., pp. 228-243). Manchester University Press.
- Kato, S., & Ahern, J. (2008). ‘Learning by doing’: adaptive planning as a strategy to address uncertainty in planning. *Journal of environmental planning and management*, 51(4), 543-559. DOI: <https://doi.org/10.1080/09640560802117028>
- Katouzian, H. (2023). *Iranian history and politics: The dialectic of state and society* (A. Tayeb, Trans.). Tehran: Nashr-e Ney. (In Persian)
- Lieto, L. (2024). Normative ecologies of planning: Understanding norms in action. *Journal of Planning Education and Research*, 44(2), 864-874. DOI: <https://doi.org/10.1177/0739456X211021150>
- Lord, A. (2014). Towards a non-theoretical understanding of planning. *Planning Theory*, 13(1), 26-43. DOI: <https://doi.org/10.1177/1473095213477642>
- Maani, D. (1969). A Look at the Causes of the Growing Importance of Public Planning in Recent Centuries. *Human Environment Journal*, 1, 43-49. (In Persian)

- MalekpourAsl, B., & Mousavi Khorshidi, R. (2022). The Transformation of Planning Theories: "Paradigm Shift" or "Evolution of Theories"? or Evolution of Theories? A Brief Critique of the Situation of Planning Theories in Iran. *Soffeh*, 32(1), 85-114. (In Persian) DOI: <https://doi.org/10.52547/SOFEH.32.1.85>
- McGreevy, M. P. (2018). Complexity as the telos of postmodern planning and design: Designing better cities from the bottom-up. *Planning Theory*, 17(3), 355-374. DOI: <https://doi.org/10.1177/1473095217711473>
- Meck, Stuart. (1991). The Two Cultures of Planning: Toward the New Pragmatism. *Land Use Law & Zoning Digest*, 43:7, 3-7. DOI: <https://doi.org/10.1080/00947598.1991.10395761>
- Mohajan, H. K. (2018). Qualitative research methodology in social sciences and related subjects. *Journal of economic development, environment and people*, 7(1), 23-48. DOI: <https://doi.org/10.26458/jedep.v7i1.571>
- Mohammadpour, A. (2013). *Qualitative Research Method- Counter Method 1: The Logic and Design in Qualitative Methodology*. Tehran: Jameshenasan. (In Persian)
- Olesen, Kristian. (2018). Teaching planning theory as planner roles in urban planning education, *Higher Education Pedagogies*, 3:1, 302-318. DOI: <https://doi.org/10.1080/23752696.2018.1425098>
- Pansardi, P., & Bindi, M. (2021). The new concepts of power? Power-over, power-to and power-with. In *Essays on Evolutions in the Study of Political Power* (pp. 51-71). Routledge.
- Piran, P. (2009). Characteristics of the Collective Personality of Iranians or Mechanisms of Survival (Self-Critique). *Ayin Journal*, 26-27, 15-19. (In Persian)
- Rafieian, M., Ghasemi, I., & Nouzari, K. (2019). A New Formulation of the Concept of the Spatial Justice Discourse: A Framework for the Analysis of Tehrān City. *Urban planning knowledge*, 3(3), 21-44. (In Persian) DOI: <https://doi.org/10.22124/upk.2019.14284.1281>
- Roshani, S., & Sarrafi, M. (2021). The Evolution of Urban Planning and Its Connections with the Formulation of the Question of Iran in the New Knowledge System. *Urban Planning Knowledge*, 5(3), 91-106. (In Persian) DOI: <https://doi.org/10.22124/upk.2021.19745.1647>
- Rostami, P. (2017). Critique of Wittgenstein's family resemblance criticisms to the Aristotelian definitions. *Logical Studies*, 8(2), 69-96. (In Persian)
- Rydin, Yvonne. (2025). *Planning without Growth*. Policy Press.
- Schön, D. A. (1982). Some of what a planner knows a case study of knowing-in-practice. *Journal of the American Planning Association*, 48(3), 351-364. DOI: <https://doi.org/10.1080/01944368208976184>
- Schön, D. A. (2017). *The reflective practitioner: How professionals think in action*. Routledge.
- Schoneboom, A., Slade, J., Tait, M., & Vigar, G. (2022). *What Town Planners Do: Exploring Planning Practices and the Public Interest Through Workplace Ethnographies*. Policy Press.
- Shokri Yazdanabad, S., & Rafieian, M. (2024). The Role of Interactive Planning in Today's Urban Planning Field as Perceived By Professionals. *Naqshejahan*, 14(3), 81-104. (In Persian)
- Strauss, A., & Corbin, J. (2021). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory* (E. Afshar, Trans.). Tehran: Nashr-e Ney. (In Persian)
- Talisse, R. B., & Aikin, S. F. (2008). *Pragmatism: A guide for the perplexed* (H. Golshahi, Trans.). Tehran: Elmi-Farhangi. (In Persian)
- Verma, N. (1996). Pragmatic Rationality and Planning Theory. *Journal of Planning Education and Research*, 16(1), 5-14. DOI: <https://doi.org/10.1177/0739456X9601600102>
- Vickers, G. (Ed.). (1968). *Value Systems and Social Process* (1st ed.). Routledge.
- Vidyarthi, S. (2020). Charles Hoch: A pesky pragmatist. *Planning Theory*, 19(4), 445-451. DOI: <https://doi.org/10.1177/1473095219881858>
- Watson, V. (2002). Do We Learn from Planning Practice? The Contribution of the Practice Movement to Planning Theory. *Journal of Planning Education and Research*, 22(2), 178-187. DOI: <https://doi.org/10.1177/0739456X02238446>
- Zali, N. (2013). Deconstruction of the Planning Process in the 21st Century. *European Spatial Research and Policy*, 20(2), 87-98. DOI: <https://doi.org/10.2478/esrp-2013-0012>